

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет «Запорізька політехніка»

Кафедра філософії

**НАВЧАЛЬНО - МЕТОДИЧНІ
РЕКОМЕНДАЦІЇ**

з вивчення змістовних модулів дисципліни
«ПСИХОЛОГІЯ ОСОБИСТОСТІ»
що виносяться на самостійну роботу

*здобувачів вищої освіти спеціальності ФЕУ 072 – «Фінанси,
банківська справа та страхування»
денної та заочної форми навчання*

ЧАСТИНА I

2023

Навчально-методичні рекомендації з вивчення змістовних модулів дисципліни «Психологія особистості», що виносяться на самостійну роботу здобувачів вищої освіти ФЕУ 072—«Фінанси, банківська справа та страхування» денної та заочної форми навчання. Частина I / Укл.: Г.О. Арсентьєва. Запоріжжя: НУ "Запорізька політехніка", 2023. 90 с.

Укладач: канд. філос. н., доцент, доцент каф. філософії *Арсентьєва Галина Олександрівна*

Рецензент: доцент каф. філософії, канд. філос. наук *Бондаревич І.М.*

Відповідальний за випуск: докт. філос. н., проф., зав. каф. *Бондаренко Ольга Валеріївна*

Затверджено на засіданні кафедри філософії,
протокол № 6 від 31.05. 2023 р.

Рекомендовано до видання НМК гуманітарного факультету,
протокол № 5 від 15.06. 2023 р.

З М І С Т

	Стор.
1. Мета та завдання навчальної дисципліни «Психологія особистості». Опис навчальної дисципліни	4
2. Зміст навчальної дисципліни «Психологія особистості» за темами	8
3. Форми самостійної роботи студентів з дисципліни «Психологія особистості»	14
4. Методичні поради по організації самостійної роботи студентів з курсу «Психологія особистості»	15
4.1 Алгоритм виконання контрольного комплексного завдання до ЗАЛПКУ-Автомат	15
4.2 Вимоги для оформлення контрольного комплексного завдання до ЗАЛПКУ-Автомат	15
4.3 Оформлення бібліографічних посилань (ДСТУ 8302:2015)	16
4.4 Приклади оформлення бібліографічних посилань у списку використаних джерел згідно з ДСТУ 8302:2015	16
4.5 Зразок титульного аркушу контрольного комплексного завдання	23
4.6 Ключові теми з навчальної дисципліни «Психологія особистості»	24
5. Література	26
6. Словник психологічних термінів з дисципліни «Психологія особистості». Частина I (А-М)	38

1 МЕТА ТА ЗАВДАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «ПСИХОЛОГІЯ ОСОБИСТОСТІ». ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Мета: Курс «Психологія особистості» є вибірковою дисципліною для спеціальності ФЕУ 072—«Фінанси, банківська справа та страхування» денної та заочної форми навчання і орієнтований на реалізацію державної концепції викладання гуманітарних та соціально-політичних дисциплін у вищих навчальних закладах України.

Розробляючи робочу програму курсу, авторка виходила з необхідності теоретичного осмислення загальнолюдських проблем, які існують у психології, з метою використання їх для вирішення завдань, які існують перед сучасним суспільством.

Завдання вивчення курсу полягають у тому, щоб студенти, майбутні спеціалісти збагатили свій інтелектуально-творчий потенціал знаннями:

а) на понятійному рівні – основних тенденцій розвитку сучасної психології та історії психології, основних сучасних напрямків психології, шкіл, концепцій, а також засвоїли загальну теорію психології;

б) на фундаментальному рівні – змісту психології, його сутності, предмету та структури, його історії, осягнули завдання, принципи й функції його основних складових;

в) на практично-творчому рівні – фундаментальних основ психології та його еволюції, а також основних змістів вітчизняної психологічної думки.

Вивчення курсу передбачає також, з точки зору практичної діяльності, оволодіння такими навичками та вміннями:

а) на репродуктивному рівні:

1)засвоїти світоглядно-гуманістичний зміст психології, її людинотворчу природу;

2)будувати універсальну макромодель соціальної дійсності у процесі суспільної діяльності та особистого життя;

3)знати основний зміст усіх сучасних популярних психологічних шкіл і напрямків з метою компетентного вибору і інформації стосовно себе, і пошуку фахівця з психології, якщо він знадобиться, як у своєму особистому житті, так і в своєму оточенні;

б) на евристичному рівні:

1) оволодіти коректним способом мислення щодо психологічних проблем, основними принципами та першоджерелами;

2) досліджувати соціальні явища, використовуючи знання психології та педагогіки, аналізувати основні процеси та явища зовнішнього та внутрішнього світу людини;

в) на творчому рівні:

1) формувати власну точку зору, спираючись на зв'язок психології з дійсністю;

2) визначати засоби перетворення дійсності за допомогою психологічних знань;

3) застосовувати набуті знання при аналізі нагальних проблем сьогодення.

Результати навчання дисципліни деталізують такі програмні результати навчання: у результаті вивчення дисципліни «Психологія особистості» студент повинен:

знати:

- знати основний зміст усіх розділів навчальної програми, основні та найбільш вживані першоджерела психології попередніх історичних епох та сучасної психології;
- мати базові уявлення про основи психології, що сприяють розвитку загальної культури й соціалізації особистості;
- знати структуру психологічного знання, основні психологічні категорії (поняття), проблеми, імена, основні течії і напрями в історії психології; зокрема, стосовно економічної сфери суспільного життя, законів, причинно-наслідкових та функціональних зв'язків, які існують між процесами та явищами на різних рівнях соціально-економічних систем;
- знати суть та закономірності психічних процесів, функції психіки, структуру та характеристики особистості;
- оволодіти психологічним способом мислення, практично використовуючи основні психологічні поняття, спираючись на зв'язок психології з дійсністю;

- знати групові процеси: груповий тиск, диференціація ролей у групі, прийняття рішення;
- знати методи налагоджування оптимальних міжособистісних стосунків;

вміти:

- практично використовувати основні психологічні поняття, спираючись на зв'язок психології з дійсністю; визначати загальні тенденції й особливості функціонування сучасних світових та національних економічних і фінансових систем та їх структури;
- змістовно аналізувати основні напрями та течії психології, зокрема, такі що репрезентують сучасний світ;
- абстрактно мислити, застосовувати психологічний аналіз та синтез для виявлення ключових характеристик соціально-економічних і фінансових систем, а також особливостей поведінки їх суб'єктів;
- досліджувати соціальні явища, використовувати прикладну психологію, аналізувати основні процеси та явища зовнішнього та внутрішнього світу людини; опрацьовувати різноманітні джерела інформації, формувати власну точку зору, робити висновки, приймати рішення;
- будувати універсальну макромодель та локальні моделі соціальної дійсності у процесі власної суспільної діяльності та здійснення особистого життя; застосовувати набуті теоретичні знання для розв'язання практичних завдань та змістовно інтерпретувати отримані результати;
- аналізувати й обґрунтовувати психологічні, соціальні, політичні, правові, ментальні й інші особливості

українського суспільного життя та української національної ідеї;

- застосовувати набуті знання у професійній і соціальній діяльності; застосовувати їх при аналізі нагальних проблем сьогодення; демонструвати базові навички креативного та критичного мислення у дослідженнях та професійному спілкуванні;
- співвідносити та знаходити зв'язки між різними напрямками психології;
- виявляти навички самостійної роботи, гнучкого мислення, відкритості до нових знань;
- вміти застосовувати психологічні принципи та знання про психологічні закономірності у навчально-виховному та управлінському процесах;
- керувати міжособистісними стосунками в колективі, аналізувати характерологічні та мотиваційні аспекти підлеглих та колег;
- орієнтуватися у навчальній літературі;
- аналізувати психічні явища з точки зору різних підходів;
- знати методи налагоджування оптимальних міжособистісних стосунків;

розуміти:

- основні закономірності та тенденції розвитку економічних моделей, політико-правових поглядів, науково-технічних знань, релігійних уявлень людства;
- світоглядно-гуманістичний зміст психологічного знання, його людинотворчу природу;
- причинно-наслідкові зв'язки розвитку світу (суспільства, його окремих складових) та життєдіяльності людини у ньому;

- осягнення та цінності суспільства, виходячи з розуміння місця фахової предметної області у загальній системі знань.

Навчальна дисципліна «Психологія особистості» є вибірковою на 2 курсі в 3 семестрі й завершується заліком для спеціальності ФЕУ 072–«Фінанси, банківська справа та страхування»

Навчальним планом передбачено:

- лекцій – 14 годин для денного відділення і 4 години для заочного відділення;
- практичних занять – 14 годин для денного відділення та 2 години для заочного;
- самостійної роботи студента – 60 годин для денного відділення .

Загальна кількість – 90 годин для денного відділення ФЕУ 072–«Фінанси, банківська справа та страхування».

В умовах КМС навчальна дисципліна «Психологія особистості» для денного та заочного відділення ФЕУ 072–«Фінанси, банківська справа та страхування» відповідає 3 заліковим кредитам з двома змістовими модулями та тижневими годинами для денної форми навчання: аудиторних –2, самостійної роботи студента – 4,5.

2 ЗМІСТ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «ПСИХОЛОГІЯ ОСОБИСТОСТІ» ЗА ТЕМАМИ

ЗМІСТОВНИЙ МОДУЛЬ 1

ТЕМА 1

ПСИХОЛОГІЯ – СИСТЕМА НАУКОВИХ ЗНАТЬ ПРО ПСИХІКУ ЛЮДИНИ. ПСИХОЛОГІЯ ОСОБИСТОСТІ ЯК НАУКОВА ДИСЦИПЛІНА

Історичний аспект становлення психології як науки. Система явищ, які вивчає психологія (психічні процеси, психічні стани і психічні властивості індивіда). Відмінності життєвої психології від наукової. Понятійний та термінологічний апарат. Визначення психіки. Визначення предмета психології. Види та способи отримання психологічного знання. Специфіку предмету психології серед низки суміжних наук та зміна предмету психології на основних етапах її становлення як науки. Характеристика основних галузей

психологічної науки (загальна, вікова, педагогічна, соціальна, практична психологія та ін.). Загальна характеристика основних шкіл сучасної психології: структуралізму, функціоналізму, психоаналізу, біхевіоризму, гуманістичної психології, гештальт-психології, когнітивної психології, трансперсональної психології. Особливості становлення вітчизняної психології та внесок провідних вітчизняних вчених у цей процес.

Досягнення сучасного етапу розвитку української психологічної науки. Методи психологічного дослідження. Вимоги до вибору конкретних методів дослідження (методи опитування, спостереження, експеримент, тест, тренінг тощо), їх характеристики, особливості застосування, переваги та недоліки при вивченні різних психічних явищ.

Історія психології засвідчує поступальний характер становлення цієї науки, який полягає у переході від міфологічного до філософського і далі до наукового етапу. На першому етапі психіка виступала предметом колективних уявлень людини; на другому – психологічних теорій, створених у рамках певних філософських систем; на третьому – психологічних досліджень. Такий перехід був досить тривалим, адже як самостійна наука психологія утвердилася лише наприкінці XIX ст.

Впродовж історії психології як одиниці аналізу психіки пропонувалися: відчуття, уявлення, ідеї, реакції, рефлексії, поведінка, мотиви тощо. Психіка наразі вважається властивістю мозку по-перше – це сприймати і оцінювати навколишній світ, а по-друге, - відтворювати на основі цього внутрішній суб'єктивний образ світу і образ самого себе в ньому (світогляд), визначати, виходячи з цього, стратегію і тактику своєї поведінки і діяльності.

За формою відображення і взаємодії з навколишнім світом в психіці виділяють два компоненти, в якійсь мірі самостійних і разом з тим тісно взаємопов'язаних – свідомість і підсвідоме (неусвідомлюване). Свідомість – це вища форма відбивної здатності мозку. Завдяки свідомості людина здатна віддавати собі звіт у своїх думках, почуттях, вчинках і при необхідності контролювати їх. Але значну питому вагу в психіці людини складає підсвідоме. Психіка проявляє себе у формі психічних процесів, або функцій. До них відносяться відчуття і сприйняття, уявлення, пам'ять, увага, мислення і мова, емоції і почуття, воля.

Особистість у вимірах сучасних популярних психологічних шкіл і напрямків.

ТЕМА 2

ОСОБИСТІТЬ У ПСИХОАНАЛІЗІ ЯК ОДНІЄЇ ІЗ ПОПУЛЯРНИХ ПСИХОЛОГІЧНИХ ШКІЛ І НАПРЯМІВ

Криза в психології, викликана визнанням спірності щодо предмету психології. Передумови виникнення психоаналізу. Психоаналіз З.Фрейда, К.Юнга та інших представників класичного психоаналізу. Визнання первинності підсвідомості по відношенню до свідомості та поведінки людей, що контролюються неусвідомлюваними спонуканнями. Клінічне спостереження, як основна техніка дослідження психоаналізу. Підсвідоме: природа, функції, методи дослідження. Різниця психоаналізу в психології і в психіатрії. Аналітична групова психотерапія А.Адлера. Особливості і методика проведення психологічних тренінгів в аналітичній груповій психотерапії. Арт-терапія в психології, її проєктивні методики. Адаптаційний механізм арт-терапії, який допомагає людині зайняти активну позицію щодо можливостей пристосування до соціального середовища, що здатне гармонізувати особистість. Аутогенна тренування як активний метод психотерапії, психопрофілактики та психогігієни людини. Особливо коли вона працює в умовах емоційної напруженості.

ЗМІСТОВНИЙ МОДУЛЬ 2

ТЕМА 3

ОСОБИСТІТЬ У ГЕШТАЛЬТ-ПСИХОЛОГІЇ ЯК ОДНІЄЇ ІЗ ПОПУЛЯРНИХ ПСИХОЛОГІЧНИХ ШКІЛ І НАПРЯМІВ

Передумови виникнення гештальт-психології на ґрунті психоаналізу. Особливості вивчення психіки гештальт-психологією. Вивчення психіки з точки зору цілісних структур-гештальтів, коли ціле являє собою щось більше від суми його складових. Увага до міжособистісного сприйняття. Розробка категорії психічного образу. Утвердження системного підходу. Емпатичні здібності у міжособистісному сприйнятті гештальтів. Особливості психокорекції в гештальт-психології. Тренінг в гештальт-психології. Зміст психічних процесів відчуття і сприйняття в гештальт-терапії?

Психокорекційні групи в гештальт-психології. Психотехнології гештальт-терапії: «Методика гарячого стільця». «Методика двох стільців». «Методика трьох стільців».

Гештальт-психологія про розв'язання міжособистісних конфліктів.

ТЕМА 4

ОСОБИСТІТЬ У ГУМАНІСТИЧНІЙ ПСИХОЛОГІЇ ЯК ОДНІЄЇ ІЗ ПОПУЛЯРНИХ ПСИХОЛОГІЧНИХ ШКІЛ І НАПРЯМІВ

Передумови виникнення гуманістичної психології. Особливості предмету дослідження у цій психологічній школі. Акцент на том, що кожна людина унікальна, аналіз окремих випадків не менш оправданий, ніж статистичні узагальнення типових випадків. Три основні підходи гуманістичного напрямку: філософський підхід, соматичний підхід та духовний підхід.

Гуманістична психологія А.Маслоу і К.Роджерса. Основні підходи гуманістичної психології. Зосередженість на унікальності життєвого досвіду людини. Обговорення почуттів як основний метод гуманістичної психології. Психокорекційні групи гуманістичного напрямку, орієнтованих на ріст і розвиток особистості, вдосконалення спілкування людей. Доктрина самоактуалізації Маслоу. Особливості методик К.Роджерса і К.Левіна. Клієнт-центрована терапія Роджерса. «Репертуарні решітки» Келлі. Теорія Райха про розкріпачення психологічних затисків та звільнення внутрішньої енергії тіла. Арт-терапія як гуманістична терапія мистецтвом. Психодрама як чуттєва методика гуманістичної психології. Психосинтез Ассаджиоли. Е.Фромм про відновлення гармонії між людиною і суспільством завдяки встановленню «ніші любові» у найближчому колі людини. Психотехнології гуманістичної психології: обговорення почуттів, перекладання почуттів у слова, як усно, так і письмово тощо.

ТЕМА 5

ОСОБИСТІТЬ У КОГНІТИВНІЙ ПСИХОЛОГІЇ ЯК ОДНІЄЇ ІЗ ПОПУЛЯРНИХ ПСИХОЛОГІЧНИХ ШКІЛ І НАПРЯМІВ

Передумови виникнення когнітивної психології. Доведення вирішальної ролі знання у поведінці людини. Загальна характеристика основних підходів когнітивної психології, що досліджує процеси

отримання, збереження та переробки інформації мозком людини. Когнітивні дослідження пам'яті у пізнавальних процесах. Поведінкові експерименти в когнітивній психології. Нативістична та емпірична точки зору щодо керування когнітивним розвитком людини. Нейровізуалізація при виконанні когнітивних завдань. Символічне когнітивне моделювання для вдосконалення індивідуального та соціального прийняття рішень. Когнітивна психологія навчання та розвитку людини. Когнітивна психологія Ж. Піаже і Г. Айзенка. Техніки, що використовує когнітивна психологія. Дослідження особливостей пам'яті, мислення та функціонування інформаційних процесів людини. Психотехнології когнітивної психології особистості: тести психологічної діагностики пам'яті, мислення та функціонування інформаційних процесів людини.

ТЕМА 6

ОСОБИСТІТЬ У ТРАНСПЕРСОНАЛЬНІЙ ПСИХОЛОГІЇ

Трансперсональний підхід в розумінні особистості розширив традиційне коло психологічних досліджень, звернувшись до таких питань, як холистичне здоров'я, пікові релігійні та містичні переживання, традиційна емпірична та духовна психотерапія. **Джон Ліллі** як основоположник трансперсональної психології. Вплив досліджень Дж. Ліллі на розвиток холистичної медицини, а також про входження до містичних станів свідомості для розвитку людського потенціалу.

Станіслав Грофф теж приділив увагу значному терапевтичному та трансформуючому потенціалу незвичайних станів свідомості, але, на відміну від Дж. Ліллі, вже без використання фармакологічних та психоделічних засобів. С. Грофф є творцем системи холотропного дихання, що є варіантом ребефінгу як засобу, за допомогою якого можна швидше та успішніше добувати несвідомий матеріал і завдяки якому психоаналіз можна поглибити та зробити більш динамічним. Завдяки С. Гроффу «трансперсональна психологія» звелася до еквівалента психології «поза межами особистості», «крізь особистість». Вона займається розглядом особливих (трансперсональних) станів людської психіки та свідомості. Тут створюються методи, здатні вирішити проблеми, що існують поза і всередині особистості, а також методики пізнання себе, самовдосконалення та самореалізації, забезпечення зростання

духовного потенціалу. Трансперсональна психологія С.Гроффа є теоретичною основою холотропного дихання і має цікавий та широкий предмет вивчення: 1) особливості розширеного стану свідомості особистості; 2) феномени парапсихології; 3) духовні практики у розрізі психіатрії та психології, в т.ч., релігійні (у буддизмі, індуїзмі, християнському містицизмі, шаманізму тощо); 4) процеси старіння, смерті та вмирання; 5) особливості духовного зростання особистості.

С. Грофф емпірично підтвердив і довів існування чотирьох сфер психіки особистості, які перебувають за межами людського звичайного досвіду свідомості: 1) сенсорний бар'єр; 2) біографічний рівень індивідуального несвідомого; 3) рівень народження і смерті (перинатальні матриці); 4) трансперсональна сфера.

Близький до трансперсональної психології підхід **Чампіона Курта Тойча**. Його концепція, про генетичний код ще до народження людини визначає велику частину перспектив її життя та основні патерни поведінки, поступово діставала визнання в наукових колах. Молекули ДНК несуть не тільки генетичний код успадкованих біологічних і фізіологічних особливостей організму, схильностей до певних хвороб, а й генетичний код, який визначає певні патерни поведінки, схильність до певних проблем, подій, життєвих труднощів. Разом з інформацією про зовнішність у ДНК зберігається інформація про досвід і життєві ролі предків. Кожна людина має свій унікальний Основний Внутрішній Напрямок (ОВН) – з'єднання генетичних, несвідомих і свідомих чинників, відповідно до яких вона іде по життю, одержує досвід і грає свої ролі, незалежно від власних свідомих реакцій та інтерпретацій.

Програма Вдосконалення (евіктимізації і досягнення поставлених життєвих цілей), розроблена Ч.К. Тойчем, як можливість надати особистості, її рідним і близьким більш успішне й щасливе життя.

3 ФОРМИ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ З ДИСЦИПЛІНИ «ПСИХОЛОГІЯ ОСОБИСТОСТІ»

У відповідності до навчальної програми з курсу «Психологія особистості» обсяг навчального навантаження для самостійної роботи складає 60 годин для денного відділення.

Уміння студентів самостійно працювати над вивченням конкретного предмета – важливий чинник підвищення якості їх

підготовки. Самостійна робота студентів по опануванню курсу «Психологія особистості» відбувається в наступних формах:

- вивчення теоретичних основ курсу за конспектами лекцій та рекомендованою літературою;
- виконання контрольного комплексного завдання за тематикою курсу;
- самостійне опрацювання додаткової літератури до тем лекційного курсу;
- самостійне опрацювання питань для підготовки до заліку (самоконтроль засвоєння змісту лекційного курсу «Психологія особистості»).

За змістом самостійна робота поділяється на такі групи:

- опрацювання лекційного матеріалу;
- виконання домашніх завдань;
- підготовка до рубіжного контролю;

В допомогу студентам у їх самостійній роботі викладач проводить індивідуальні консультації з дисципліни.

4 МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ПО ОРГАНІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ З ДИСЦИПЛІНИ «ПСИХОЛОГІЯ ОСОБИСТОСТІ»

4.1 Алгоритм виконання контрольного комплексного завдання до ЗАЛКУ-Автомат

1. Вибрати одну із тем з наведеного нижче переліку «Ключові теми».
2. Знайти в даній темі аспект, що Вас зацікавив, і глибоко розкрити його. Чим менше знайдений аспект теми для контрольного комплексного завдання (як маленька матрешка у великій матрешці) і чим глибше розкритий цей аспект, тим вище оцінка.

3. Розробити 10 питань кросвордного типу з розкритого Вами аспекту теми (питання, відповіддю на яке є одне слово). Оформити це як питання, а в дужках вказати відповідь.
4. Контрольне комплексне завдання повинно складатися з трьох частин: I частина – інформаційна; II частина – 10 питань кросвордного типу; III частина – бібліографія. Всі три частини повинні бути пов'язані між собою таким чином: у II частині відповідь на кросвордне питання у вигляді одного слова розкривається у I частині у вигляді тексту об'ємом приблизно 2/3 друкованого аркушу А4, після чого відразу треба вказати джерело цієї інформації у квадратних дужках з посиланням на III частину контрольного комплексного завдання (Бібліографія).

4.2 Вимоги для оформлення контрольного комплексного завдання до ЗАЛКУ-Автомат

Тему контрольного комплексного завдання студенти вибирають з наведеного нижче переліку під назвою «Ключові теми». Попередньо знайомляться з базовою літературою, аналізують додаткові джерела інформації. Розкриваючи зміст проблеми, треба враховувати історію її становлення і сучасний стан. Кожне питання повинно закінчуватися чітко сформульованими висновками.

Список літератури має вміщувати не тільки підручники і посібники, але і монографії та наукові статті (не менше 2). Список літератури складається з 3-10 джерел.

В електронному вигляді матеріал слід готувати у форматі MS Word, розмір сторінки А4 (всі поля – 2 см.), міжрядковий інтервал – 1,5, шрифт Times New Roman, 12 кегль. Абзацний відступ ставити автоматично 1,25 см. Всі міжабзацні інтервали 0 пт.

Обсяг контрольного комплексного завдання приблизно 6-7 сторінок друкованого тексту А-4. Текст на аркуші має бути вирівняно по ширині. При цитуванні обов'язково вказувати джерело і сторінку, з якої наводиться цитата. Лапки « » використовуються для цитат, назв творів тощо. Посилання подаються за зразком [3, с. 67], де 3 – номер згадуваного джерела у списку використаної студентом літератури, а с. 67 – номер сторінки цього джерела, що містить наведену цитату. І, якщо цитування наведено у тексті I частини дословно, то треба взяти

його у лапки, а якщо цитата перефразована студентом, то по тексту І частини лапки ставити не треба.

Список літератури слід оформити згідно із вимогами ВАК України, за ДСТУ-2015 р., який наведено нижче. У списку літератури мають бути саме книги чи статті, а не інетівські посилання на них. Точну та детальну інформацію про це знаходите через пошукову систему ГУГЛ тощо.

4.3 Оформлення бібліографічних посилань (ДСТУ 8302:2015)

Бібліографія – це сукупність друкованих творів певної галузі знань з певного питання. Бібліографічне посилання ДСТУ 8302:2015 набуло чинності з 1 липня 2016 року. Розробник: Державна наукова установа «Книжкова палата України імені Івана Федорова». Цей стандарт установлює види бібліографічних посилань, правила та особливості їхнього складання й розміщування у текстах. Бібліографічне посилання наводять у формі бібліографічного запису. Бібліографічні відомості про цитовані або згадувані в тексті на будь-яких носіях інформації, що є об'єктами бібліографічного посилання, мають бути достатніми для їхньої загальної характеристики, ідентифікування та пошуку.

4.4 Приклади оформлення бібліографічних посилань у списку використаних джерел згідно з ДСТУ 8302:2015

Характеристика джерела	ОФОРМЛЕННЯ БІБЛІОГРАФІЧНОГО ОПИСУ У СПИСКУ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ з урахуванням Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015
Книги: Один автор	<ol style="list-style-type: none"> 1. Бичківський О. О. Міжнародне приватне право : конспект лекцій. Запоріжжя : ЗНУ, 2015. 82 с. 2. Бондаренко В. Г. Немеркнуча слава новітніх запорожців: історія Українського Вільного козацтва на Запоріжжі (1917-1920 рр.). Запоріжжя, 2017. 113 с. 3. Бондаренко В. Г. Український вільнокозацький рух в Україні та на еміграції (1919-1993 рр.) : монографія. Запоріжжя : ЗНУ, 2016. 600 с. 4. Вагіна О. М. Політична етика : навч.-метод. посіб. Запоріжжя : ЗНУ, 2017. 102 с. 5. Верлос Н. В. Конституційне право зарубіжних країн : курс лекцій. Запоріжжя : ЗНУ, 2017. 145 с. 6. Горбунова А. В. Управління економічною захищеністю підприємства: теорія і методологія : монографія. Запоріжжя : ЗНУ, 2017. 240 с. 7. Гурська Л. І. Релігієзнавство : навч. посіб. 2-ге вид., перероб. та доп. Київ : ЦУЛ, 2016. 172 с. 8. Дробот О. В. Професійна свідомість керівника : навч. посіб. Київ : Талком, 2016. 340 с.
Два автори	<ol style="list-style-type: none"> 1. Аванесова Н. Е., Марченко О. В. Стратегічне управління підприємством та сучасним містом: теоретико-методичні засади : монографія. Харків : Щедра садиба плюс, 2015. 196 с. 2. Батракова Т. І., Калюжна Ю. В. Банківські операції : навч. посіб. Запоріжжя : ЗНУ, 2017. 130 с. 3. Білобровко Т. І., Кожуховська Л. П. Філософія науки й управління освітою : навч.-метод. посіб. Переяслав-Хмельницький, 2015. 166 с. 4. Богма О. С., Кисильова І. Ю. Фінанси : конспект лекцій. Запоріжжя : ЗНУ, 2016. 102 с. 5. Горошкова Л. А., Волков В. П. Виробничий менеджмент : навч. посіб. Запоріжжя : ЗНУ, 2016. 131 с. 6. Гура О. І., Гура Т. Є. Психологія управління соціальною організацією : навч. посіб. 2-ге вид., доп. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2015. 212 с.
Три автори	<ol style="list-style-type: none"> 1. Аніловська Г. Я., Марушко Н. С., Стоколоса Т. М. Інформаційні системи і технології у фінансах : навч. посіб. Львів : Магнолія 2006, 2015. 312 с. 2. Городовенко В. В., Макаренков О. Л., Сантос М. М. О. Судові та правоохоронні органи України : навч. посіб. Запоріжжя : ЗНУ, 2016. 206 с. 3. Кузнецов М. А., Фоменко К. І., Кузнецов О. І. Психічні стани студентів у процесі навчально-пізнавальної діяльності : монографія. Харків : ХНПУ, 2015. 338 с. 4. Якобчук В. П., Богоявленська Ю. В., Тищенко С. В. Історія економіки та економічної думки : навч. посіб. Київ : ЦУЛ, 2015. 476 с.

Чотири і більше авторів	<ol style="list-style-type: none"> 1. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України : станом на 10 жовт. 2016 р. / К. І. Беліков та ін. ; за заг. ред. О. М. Литвинова. Київ : ЦУЛ, 2016. 528 с. 2. Бікулов Д. Т., Чкан А. С., Олійник О. М., Маркова С. В. Менеджмент : навч. посіб. Запоріжжя : ЗНУ, 2017. 360 с. 3. Операційне числення : навч. посіб. / С. М. Гребенюк та ін. Запоріжжя : ЗНУ, 2015. 88 с. 4. Основи охорони праці : підручник / О. І. Запорожець та ін. 2-ге вид. Київ : ЦУЛ, 2016. 264 с. 5. Клименко М. І., Панасенко Є. В., Стреляєв Ю. М., Ткаченко І. Г. Варіаційне числення та методи оптимізації : навч. посіб. Запоріжжя : ЗНУ, 2015. 84 с.
Автор(и) та редактор(и)/упорядники	<ol style="list-style-type: none"> 1. Березенко В. В. PR як сфера наукового знання : монографія / за заг. наук. ред. В. М. Манакіна. Запоріжжя : ЗНУ, 2015. 362 с. 2. Бутко М. П., Неживенко А. П., Пепа Т. В. Економічна психологія : навч. посіб. / за ред. М. П. Бутко. Київ : ЦУЛ, 2016. 232 с. 3. Дахно І. І., Алієва-Барановська В.М. Право інтелектуальної власності : навч. посіб. / за ред. І. І. Дахна. Київ : ЦУЛ, 2015. 560 с.
Без автора	<ol style="list-style-type: none"> 1. 25 років економічному факультету: історія та сьогодні (1991-2016) : ювіл. вип. / під заг. ред. А. В. Череп. Запоріжжя : ЗНУ, 2016. 330 с. 2. Криміналістика : конспект лекцій / за заг. ред. В. І. Галана ; уклад. Ж. В. Удовенко. Київ : ЦУЛ, 2016. 320 с. 3. Миротворення в умовах гібридної війни в Україні : монографія / за ред. М. А. Лепського. Запоріжжя : КСК-Альянс, 2017. 172 с. 4. Міжнародні економічні відносини : навч. посіб. / за ред.: С. О. Якубовського, Ю. О. Ніколаєва. Одеса : ОНУ, 2015. 306 с. 5. Науково-практичний коментар Бюджетного кодексу України / за заг. ред. Т. А. Латковської. Київ : ЦУЛ, 2017. 176 с. 6. Службове право: витоки, сучасність та перспективи розвитку / за ред.: Т. О. Коломоєць, В. К. Колпакова. Запоріжжя, 2017. 328 с. 7. Сучасне суспільство: філософсько-правове дослідження актуальних проблем : монографія / за ред. О. Г. Данильяна. Харків : Право, 2016. 488 с. 8. Адміністративно-правова освіта у персоналіях : довід. / за заг. ред.: Т. О. Коломоєць, В. К. Колпакова. Київ : Ін Юре, 2015. 352 с. 9. Підготовка докторів філософії (PhD) в умовах реформування вищої освіти : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Запоріжжя, 5-6 жовт. 2017 р. Запоріжжя : ЗНУ, 2017. 216 с. 10. Країни пострадянського простору: виклики модернізації : зб. наук. пр. / редкол.: П. М. Рудяков (відп. ред.) та ін. Київ : Ін-т всевітньої історії НАН України, 2016. 306 с. 11. Антологія української літературно-критичної думки першої половини ХХ століття / упоряд. В. Агеєва. Київ : Смолоскип, 2016. 904 с.

Багатотомні видання	<ol style="list-style-type: none"> 1. Енциклопедія Сучасної України / редкол.: І. М. Дзюба та ін. Київ : САМ, 2016. Т. 17. 712 с. 2. Лодий П. Д. Сочинения : в 2 т. / ред. изд.: Н. Г. Мозговая, А. Г. Волков ; авт. вступ. ст. А. В. Синицына. Киев ; Мелитополь : НПУ им. М. Драгоманова ; МГПУ им. Б. Хмельницкого, 2015. Т. 1. 306 с. 3. Новицкий О. М. Сочинения : в 4 т. / ред. изд.: Н. Г. Мозговая, А. Г. Волков ; авт. вступ. ст. Н. Г. Мозговая. Киев ; Мелитополь : НПУ им. М. Драгоманова ; МГПУ им. Б. Хмельницкого, 2017. Т. 1. 382 с. 4. Правова система України: історія, стан та перспективи : у 5 т. / Акад. прав. наук України. Харків : Право, 2009. Т. 2 : Конституційні засади правової системи України і проблеми її вдосконалення / заг. ред. Ю. П. Битяк. 576 с. 5. Кучерявенко Н. П. Курс налогового права : в 6 т. Харьков : Право, 2007. Т. 4 : Особенная часть. Косвенные налоги. 536 с.
Автореферати дисертацій	<ol style="list-style-type: none"> 1. Бондар О. Г. Земля як об'єкт права власності за земельним законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Київ, 2005. 20 с. 2. Гнатенко Н. Г. Групи інтересів у Верховній Раді України: сутність і роль у формуванні державної політики : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Київ, 2017. 20 с. 3. Кулініч О. О. Право людини і громадянина на освіту в Україні та конституційно-правовий механізм його реалізації : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Маріуполь, 2015. 20 с.
Дисертації	<ol style="list-style-type: none"> 1. Авдеева О. С. Міжконфесійні відносини у Північному Приазов'ї (кінець XVIII - початок XX ст.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2016. 301 с. 2. Левчук С. А. Матриці Гріна рівнянь і систем еліптичного типу для дослідження статичного деформування складених тіл : дис. ... канд. фіз.-мат. наук : 01.02.04. Запоріжжя, 2002. 150 с. 3. Вініченко О. М. Система динамічного контролю соціально-економічного розвитку промислового підприємства : дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.04. Дніпро, 2017. 424 с.
Законодавчі та нормативні документи	<ol style="list-style-type: none"> 1. Конституція України : офіц. текст. Київ : КМ, 2013. 96 с. 2. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. <i>Голос України</i>. 2017. 27 верес. (№ 178-179). С. 10–22. 3. Повітряний кодекс України : Закон України від 19.05.2011 р. № 3393-VI. <i>Відомості Верховної Ради України</i>. 2011. № 48–49. Ст. 536. 4. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII. Дата оновлення: 28.09.2017. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18 (дата звернення: 15.11.2017). 5. Деякі питання стипендіального забезпечення : Постанова Кабінету Міністрів України від 28.12.2016 р. № 1050. <i>Офіційний вісник України</i>. 2017. № 4. С. 530–543. 6. Про Концепцію вдосконалення інформування громадськості з питань євроатлантичної інтеграції України на 2017–2020 роки : Указ

Багатотомні видання	<ol style="list-style-type: none"> 1. Енциклопедія Сучасної України / редкол.: І. М. Дзюба та ін. Київ : САМ, 2016. Т. 17. 712 с. 2. Лодий П. Д. Сочинения : в 2 т. / ред. изд.: Н. Г. Мозговая, А. Г. Волков ; авт. вступ. ст. А. В. Синицына. Киев ; Мелитополь : НПУ им. М. Драгоманова ; МГПУ им. Б. Хмельницкого, 2015. Т. 1. 306 с. 3. Новицкий О. М. Сочинения : в 4 т. / ред. изд.: Н. Г. Мозговая, А. Г. Волков ; авт. вступ. ст. Н. Г. Мозговая. Киев ; Мелитополь : НПУ им. М. Драгоманова ; МГПУ им. Б. Хмельницкого, 2017. Т. 1. 382 с. 4. Правова система України: історія, стан та перспективи : у 5 т. / Акад. прав. наук України. Харків : Право, 2009. Т. 2 : Конституційні засади правової системи України і проблеми її вдосконалення / заг. ред. Ю. П. Битяк. 576 с. 5. Кучерявенко Н. П. Курс налогового права : в 6 т. Харьков : Право, 2007. Т. 4 : Особенная часть. Косвенные налоги. 536 с.
Автореферати дисертацій	<ol style="list-style-type: none"> 1. Бондар О. Г. Земля як об'єкт права власності за земельним законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Київ, 2005. 20 с. 2. Гнатенко Н. Г. Групи інтересів у Верховній Раді України: сутність і роль у формуванні державної політики : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Київ, 2017. 20 с. 3. Кулініч О. О. Право людини і громадянина на освіту в Україні та конституційно-правовий механізм його реалізації : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Маріуполь, 2015. 20 с.
Дисертації	<ol style="list-style-type: none"> 1. Авдеева О. С. Міжконфесійні відносини у Північному Приазов'ї (кінець XVIII - початок XX ст.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2016. 301 с. 2. Левчук С. А. Матриці Гріна рівнянь і систем еліптичного типу для дослідження статичного деформування складених тіл : дис. ... канд. фіз.-мат. наук : 01.02.04. Запоріжжя, 2002. 150 с. 3. Вініченко О. М. Система динамічного контролю соціально-економічного розвитку промислового підприємства : дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.04. Дніпро, 2017. 424 с.
Законодавчі та нормативні документи	<ol style="list-style-type: none"> 1. Конституція України : офіц. текст. Київ : КМ, 2013. 96 с. 2. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. <i>Голос України</i>. 2017. 27 верес. (№ 178-179). С. 10–22. 3. Повітряний кодекс України : Закон України від 19.05.2011 р. № 3393-VI. <i>Відомості Верховної Ради України</i>. 2011. № 48–49. Ст. 536. 4. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII. Дата оновлення: 28.09.2017. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18 (дата звернення: 15.11.2017). 5. Деякі питання стипендіального забезпечення : Постанова Кабінету Міністрів України від 28.12.2016 р. № 1050. <i>Офіційний вісник України</i>. 2017. № 4. С. 530–543. 6. Про Концепцію вдосконалення інформування громадськості з питань євроатлантичної інтеграції України на 2017–2020 роки : Указ

Законодавчі та нормативні документи	<ol style="list-style-type: none"> 1. Конституція України : офіц. текст. Київ : КМ, 2013. 96 с. 2. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. <i>Голос України</i>. 2017. 27 верес. (№ 178-179). С. 10–22. 3. Повітряний кодекс України : Закон України від 19.05.2011 р. № 3393-VI. <i>Відомості Верховної Ради України</i>. 2011. № 48-49. Ст. 536. 4. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII. Дата оновлення: 28.09.2017. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18 (дата звернення: 15.11.2017). 5. Деякі питання стипендіального забезпечення : Постанова Кабінету Міністрів України від 28.12.2016 р. № 1050. <i>Офіційний вісник України</i>. 2017. № 4. С. 530–543. 6. Про Концепцію вдосконалення інформування громадськості з питань євроатлантичної інтеграції України на 2017-2020 роки : Указ Президента України від 21.02.2017 р. № 43/2017. <i>Урядовий кур'єр</i>. 2017. 23 лют. (№ 35). С. 10. 7. Про затвердження Вимог до оформлення дисертації : наказ Міністерства освіти і науки від 12.01.2017 р. № 40. <i>Офіційний вісник України</i>. 2017. № 20. С. 136–141. 8. Інструкція щодо заповнення особової картки державного службовця : затв. наказом Нац. агентства України з питань Держ. служби від 05.08.2016 р. № 156. <i>Баланс-бюджет</i>. 2016. 19 верес. (№ 38). С. 15–16.
Архівні документи	<ol style="list-style-type: none"> 1. Лист Голови Співки «Чорнобиль» Г. Ф. Лепіна на ім'я Голови Ради Міністрів УРСР В. А. Масола щодо реєстрації Статуту Співки та сторінки Статуту. 14 грудня 1989 р. <i>ЦДАГО України</i> (Центр. держ. архів громад. об'єднань України). Ф. 1. Оп. 32. Спр. 2612. Арк. 63, 64 зв., 71. 2. Матеріали Ради Народних комісарів Української Народної Республіки. <i>ЦДАВО України</i> (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України). Ф. 1061. Оп. 1. Спр. 8–12. Копія; Ф. 1063. Оп. 3. Спр. 1–3. 3. Наукове товариство ім. Шевченка. <i>Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаніка НАН України</i>. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 78. Арк. 1–7.
Патенти	<ol style="list-style-type: none"> 1. Люмінесцентний матеріал: пат. 25742 Україна: МПК6 C09K11/00, G01T1/28, G21H3/00. № 200701472; заявл. 12.02.07; опубл. 27.08.07, Бюл. № 13. 4 с. 2. Спосіб лікування синдрому дефіциту уваги та гіперактивності у дітей: пат. 76509 Україна. № 2004042416; заявл. 01.04.2004; опубл. 01.08.2006, Бюл. № 8 (кн. 1). 120 с.
Препринти	<ol style="list-style-type: none"> 1. Панасюк М. І., Скорбун А. Д., Сплошной Б. М. Про точність визначення активності твердих радіоактивних відходів гамма-методами. Чорнобиль : Ін-т з проблем безпеки АЕС НАН України, 2006. 7, [1] с. (Препринт. НАН України, Ін-т з проблем безпеки АЕС; 06-1). 2. Шиляев Б. А., Воеводин В. Н. Расчеты параметров радиационного повреждения материалов нейтронами источника ННЦ ХФТИ / ANL USA с подкритической сборкой, управляемой ускорителем электронов. Харьков : ННЦ ХФТИ, 2006. 19 с.: ил., табл. (Препринт. НАН Украины, Нац. науч. центр «Харьк. физ.-техн. ин-т»; ХФТИ2006-4).

1. Баймуратов М. А. Имплементация норм международного права и роль Конституционного Суда Украины в толковании международных договоров / М. А. Баймуратов. <i>Михайло Баймуратов: право як буття вченого</i> : зб. наук. пр. до 55-річчя проф. М. О. Баймуратова / упоряд. та відп. ред. Ю. О. Волошин. К., 2009. С. 477–493. 2. Гетьман А. П. Екологічна політика держави: конституційно-правовий аспект. <i>Тридцять лет с экологическим правом</i> : избранные труды. Харьков, 2013. С. 205–212. 3. Коломоець Т. О. Адміністративна деліктологія та адміністративна деліктність. <i>Адміністративне право України</i> : підручник / за заг. ред. Т. О. Коломоець. Київ, 2009. С. 195–197. 4. Алексеев В. М. Правовий статус людини та його реалізація у взаємовідносинах держави та суспільства в державному управлінні в Україні. <i>Теоретичні засади взаємовідносин держави та суспільства в управлінні</i> : монографія. Чернівці, 2012. С. 151–169.
1. Антонович М. Жертви геноцидів першої половини ХХ століття: порівняльно-правовий аналіз. <i>Голодомор 1932-1933 років: втрати української нації</i> : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 4 жовт. 2016 р. Київ, 2017. С. 133–136. 2. Анциперова І. І. Історико-правовий аспект акту про бюджет. <i>Дослідження проблем права в Україні очима молодих вчених</i> : тези доп. всеукр. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 24 квіт. 2014 р.). Запоріжжя, 2014. С. 134–137. 3. Кононенко Н. Методологія толерантності в системі суспільних відносин. <i>Формирование толерантного сознания в обществе</i> : материалы VII междунар. антитеррорист. форума (Братислава, 18 нояб. 2010 г.). Киев, 2011. С. 145–150. 4. Микитів Г. В., Кондратенко Ю. Позатекстові елементи як засіб формування медіакультури читачів науково-популярних журналів. <i>Актуальні проблеми медіаосвіти в Україні та світі</i> : зб. тез доп. міжнар. наук.-практ. конф., м. Запоріжжя, 3-4 берез. 2016 р. Запоріжжя, 2016. С. 50–53. 5. Соколова Ю. Особливості впровадження проблемного навчання хімії в старшій профільній школі. <i>Актуальні проблеми та перспективи розвитку медичних, фармацевтичних та природничих наук</i> : матеріали III регіон. наук.-практ. конф., м. Запоріжжя, 29 листоп. 2014 р. Запоріжжя, 2014. С. 211–212.
1. Кучеренко І. М. Право державної власності. <i>Великий енциклопедичний юридичний словник</i> / ред. Ю. С. Шемшученко. Київ, 2007. С. 673. 2. Пирожкова Ю. В. Благодійна організація. <i>Адміністративне право України</i> : словник термінів / за ред.: Т. О. Коломоець, В. К. Колпакова. Київ, 2014. С. 54–55. 3. Сірий М. І. Судова влада. <i>Юридична енциклопедія</i>. Київ, 2003. Т. 5. С. 699.
1. Коломоець Т. О. Оцінні поняття в адміністративному законодавстві України: реалії та перспективи формування їх застосування. <i>Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки</i>. Запоріжжя, 2017. № 1. С. 36–46. 2. Левчук С. А., Хмельницький А. А. Дослідження статичного деформування складених циліндричних оболонок за допомогою матриць типу Гріна. <i>Вісник Запорізького національного університету. Фізико-математичні науки</i>. Запоріжжя, 2015. № 3. С. 153–159. 3. Левчук С. А., Рак Л. О., Хмельницький А. А. Моделювання статичного деформування складеної конструкції з двох пластин за допомогою матриць типу Гріна. <i>Проблеми обчислювальної механіки і міцності конструкцій</i>. Дніпропетровськ, 2012. Вип. 19. С. 212–218.

4.5 Зразок титульного аркушу контрольного комплексного завдання

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет «Запорізька політехніка»

кафедра філософії

Контрольне комплексне завдання
з дисципліни «Психологія особистості»

Тема контрольного комплексного завдання, назву якої студент формулює самостійно. Бажано, щоб у назві контрольного комплексного завдання була назва саме проблеми, яка буде розкриватися в студентській роботі.

А поряд з цією назвою у дужках треба указати до якої із ключових тем, запропонованих викладачем, відноситься це завдання.

Студента групи

(підпис)

П.І.Б.

Перевірила:

доц. каф. філософії (підпис)

Арсентьєва Г.О.

4.6 Ключові теми з навчальної дисципліни «Психологія особистості» для студентів денного та заочного відділення

1. Особистість у вимірах аналітичної групової психотерапії А.Адлера. Особливості і методика проведення психологічних тренінгів в аналітичній груповій психотерапії.
2. Особистість у вимірах Клієнт-центрованої терапії Роджерса.
3. Особистість і емпатична взаємодія Роджерса.
4. Особистість у функціоналізмі Ф. Брентано.
5. Функціоналізм У. Джемса щодо особистості.
6. Особистість у функціоналізмі Дж. Дьюї.
7. Особистість у вимірах структуралізму К. Леві-Строса.
8. Особистість у структуралізмі М. Фуко.
9. Структуралізм Ж. Деріда щодо особистості.
10. Особистість у структуралізмі А. Гольдмана.
11. Особистість у доктрині самоактуалізації Маслоу.
12. Особистісна арт-терапія в психології, її проєктивні методики.
13. Аутогенна тренування як активний метод психотерапії, психопрофілактики та психогігієни особистості.
14. Особистість у психодрамі як чуттєвій методиці гуманістичної психології.
15. Особистісні психотехнології гештальт-терапії: «Методика гарячого стільця». «Методика двох стільців». «Методика трьох стільців».
16. Особливості методик К.Роджерса і К.Левіна. Е.Фромм про відновлення гармонії між людиною і суспільством завдяки встановленню «ніші любові» у найближчому колі особистості.
17. Психотехнології гуманістичної психології: обговорення почуттів особистості, перекладання почуттів у слова, як усно, так і письмово тощо.
18. Особистість у психоаналізі К.Юнга.
19. Особистість в Арт-терапії як гуманістичної терапії мистецтвом.
20. Особистість в психосинтезі Ассаджиолі.
21. Техніка Александера в гуманістичній психології.
22. Особистість і «Репертуарні решітки» Келлі.

23. Теорія Райха про розкріпачення психологічних затисків та звільнення внутрішньої енергії тіла особистості.
24. Особистість у вимірах «реальної самісті» як ключовому понятті в концептуальних побудовах Роджерса та Маслоу.
25. Особистість і психотехнології гуманістичної психології: обговорення почуттів, перекладання почуттів у слова, як усно, так і письмово тощо.
26. Когнітивна психологія Ж. Піаже і Г. Айзенка щодо особистості.
27. Первинні розумові потенції особистості, виділені Л. Терстоуном.
28. Психотехнології когнітивної психології: тести психологічної діагностики пам'яті, мислення та функціонування інформаційних процесів особистості.
29. Особистісний психотренінг: соціодинаміка, вправи.
30. Особистість в акмеологічному тренінгі: теорія, методика, психотехнології.

5 РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Базова

1. Адлер А. Наука жить: Пер. с англ. / А.Адлер. Киев, 1997.
2. Адлер Г. Лекции по аналитической психологии: Пер. с англ./ Г.Адлер. Киев: Ваклер, 1996.
3. Ануфриева Н.М. Социальная психология. Курс лекций / Н.М. Ануфриева. Київ, 2000. 136 с.
4. Ассаджиоли Р. Психосинтез: Пер. с англ. / Р.Ассаджиоли. М.: Рефл-бук; Киев: Ваклер, 1997.
5. Бессознательное. Природа, функции, методы исследования: В 3-х томах. Т. 1. Тбилиси, 1978.

6. Бондаренко О. Ф. Суб'єктність як етичний вимір: у пошуках вітчизняної традиції у психотерапії / О. Ф. Бондаренко // Людина. Суб'єкт. Вчинок.
7. Бочелюк В. Й. Соціально-психологічні особливості самореалізації особистості в сучасному суспільстві: монографія / Під ред. В. Й. Бочелюка. – [2-е вид. перероб. і доп.]. Сєверодонецьк: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2016. 280 с.
8. Бочелюк В.Й., Зарицька В.В. Психологія: вступ до спеціальності: навчальний посібник / В.Й.Бочелюк, В.В.Зарицька. Київ: Центр учбової літератури, 2007. 288 с.
9. Бродовська В. Й., Грушевський В. О., Патрик І. П. Тлумачний російсько-український словник психологічних термінів: Словник. К.: ВД «Професіонал», 2007. 512 с.
10. Бурлачук Л.Ф., Грабская И.А., Кочарян А.С. Основы психотерапии /Л.Ф.Бурлачук, И.А. Грабская, И.А. Кочарян. Киев, 1999. 420 с.
11. Варій М.Й. Загальна психологія: Навч. Посібник для студ. Психол. І педагог. Спеціальностей / М.Й. Варій. Львів: Край, 2005.
12. Варій М.Й. Загальна психологія: Підручник / Для студ. Психол. І педагог. Спеціальностей. Київ: Центр учбової літератури, 2007.
13. Варій М. Й. Психологія особистості: Навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2008. 592 с.
14. Варій М. Й. Енергетична концепція психіки і психічного. Монографія / М. Й. Варій. К.: Центр учбової літератури, 2009. – 318 с.

15. Варій М. Й. Психологія особистості : підручник / М. Й. Варій. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2016. 608 с.
16. Варій М. Й. Психічна травма в енергетичній концепції психіки і психічного / М. Й. Варій // Особистість у кризових ситуаціях та критичних ситуаціях життя: збірник наукових праць.[За ред.Кузікової С. Б., Щербакової І. М.]. Суми: Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2016. С. 16–20.
17. Варій М. Й. Психологічні механізми чи псі-програми? / М. Й. Варій //Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна: збірник наукових праць / головний редактор М. Й. Варій. Львів: ЛьвДУВС, 2011. Вип. 1. С. 3–17.
18. Варій М. Й. Теоретико-методологічні засади психоенергетичної концепції психіки і психічного / М. Й. Варій // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна. Збірник наукових праць / Головний редактор В. Л. Ортинський. Львів: ЛьвДУВС, 2007. Вип. 1. С. 3–16.
19. Варій М. Й. Психологічні механізми чи псі-програми? / М. Й. Варій // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна: збірник наукових праць / головний редактор М. Й. Варій. Львів: ЛьвДУВС, 2011. Вип. 1. С. 3–17.
20. Варій М. Й. Теоретико-методологічні засади психоенергетичної концепції психіки і психічного / М. Й. Варій // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна. Збірник наукових праць / Головний редактор В. Л. Ортинський. Львів: ЛьвДУВС, 2007. Вип. 1. С. 3–16.

21. Винницький О.Р. Мозок і парапсихологія: Монографія / О.Р. Винницький. Київ: Поліграфкнига, 1996.
22. Волошина В. В. Загальна психологія: Практикум: навч. Посібн. / В. В. Волошина, Л. В. Долинська, С. О. Ставицька, О. В. Темрук. Київ: Каравела, 2005. 280 с.
23. Донченко Е.А. Социэталъная психика. Киев: Наукова думка, 1994.
24. Донченко Е. А., Титаренко Т. М. Личность. Конфликт. Гармония. К., 1989. 175 с
25. Забродський М.М. Педагогічна психологія. Курс лекцій / М.М. Забродський. К., 2000. 203 с.
26. Заброцький М. М. Педагогічна психологія. Лекції: навч. Посібник / М. М. Заброцький, Ю. Г. Шапошникова. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2017. 144 с.
27. Загальна психологія: Навч. Посібник / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін. Київ: А.Г.Н., 2002.
28. Загальна психологія: Підруч. Для студ. Вищ. Навч. Закладів / За заг. Ред. Акад. С.Д. Максименка. Київ: Форум, 2000.
29. Загальна психологія: Навч. Посібник / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін. Київ: А.Г.Н., 2002.
30. Занюк С. С. Психологія мотивації. Київ: Либідь, 2002.
31. Зелінська Т.М. Амбівалентність особистості: теорія, діагностика і психокорекція: навч. Посібник. К.: Каравела, 2010.
32. Зорій Н. І. Методологічний аналіз взаємодії соціально-психологічної практики і психологічної науки // Науковий

- часопис. Психологія. Збірник НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія № 12. Психологічні науки: Зб. Наукових праць. Київ: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. № 26 (50). Част.1. С. 46-50.
33. Кацавець Р.С. Психологія особистості. Навчальний посібник. Київ: Алерта. 2021. 134 с.
34. Карпенко З. С. Аксіопсихологія особистості / З. С. Карпенко. К., 1998. 216 с.
35. Копець Л.В. Психологія особистості: навч. Посіб. К.: Вид. дім «КМ Академія», 2007.
36. Крайніков Є.В. Психологія розвитку: Словник-довідник. – Київ.: Арістей, 2004. 260 с.
37. Кряж І. В. Суб'єктивна близькість із природою як чинник психологічного здоров'я особистості / І. В. Кряж // Психологія і особистість. 2016. № 1 (9). С. 43–52.
38. Кузікова С. Б. Основи психокорекції: навчальний посібник / С. Б. Кузікова. К.: Академвидав, 2012. 320 с.
39. Кузікова С. Б. Психологічні основи становлення суб'єкта саморозвитку в юнацькому віці: монографія / С. Б. Кузікова. Суми: Вид-во «МакДен», 2012. 410 с.
40. Кузнецов М. А. Психічні стани студентів у процесі навчальнопізнавальної діяльності / М. А. Кузнецов, К. І. Фоменко, О. І. Кузнецов. Х.: ХНПУ, 2015. 338 с.
41. Кузнецов М. А. Студентські страхи: Види, структура, динаміка та шляхи корекції. Монографія / М. А. Кузнецов, В. С. Шаповалова. Х.: Діса плюс, 2016. 342 с.

42. Кузнецов М. А. Шкільні страхи: Види, умови прояву та шляхи подолання / М. А. Кузнецов, І. В. Бабарикіна. Х.: ХНПУ, 2012. 227 с
43. Кучеренко Є. В. Психосинтез: теорія і практика психотерапії: навчально-методичний посібник. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2018.
44. Лозниця В.С. Психологія і педагогіка: основні положення. Навч. Пос. / В.С. Лозниця. Київ, 1999. 304 с.
45. Навчальний посібник. Харків-Київ: Р. И. Ф., 2006. 320 с.
46. Максименко К. С. Концептуально-функціональна семантика сучасної української особистісно-орієнтованої психотерапевтичної школи / К. С. Максименко // Психогенеза особистості: норма і девіація : зб. наук. статей [гол. ред. Я. О. Гошовський] // Матеріали наук.- практ. інтернет-конф. «Актуальні проблеми сучасної психології: здобутки і перспективи», 6 лют. 2015 р. Т. 1. Луцьк: Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, 2015. С. 151–164.
47. Максименко С. Д. Генезис существования личности / С. Д. Максименко. К.: КММ, 2006. 240 с.
48. Максименко С.Д. Загальна психологія: Навч. Пос. / С.Д. Максименко. Київ, 2000. 256 с.
49. Максименко К. С. Переживання негативних психічних станів особистістю / К. С. Максименко. К.: КММ, 2011. 184 с.
50. Максименко С. Д. Розвиток психіки в онтогенезі: в 2 т. / С. Д. Максименко. Т. 1: Теоретико-методологічні проблеми генетичної психології. К.: Форум, 2002. 319 с.
51. Маслоу А. Самоактуалізація личности и образования: пер. с англ. Киев, Донецк: Ин-т психологии АПН Украины, 1994.

52. Мітіна С.В. Психологія особистості: навч.-метод. Посіб. Київ: Видавництво Ліра-К, 2020. 274 с.
53. Москалець В. П. Психологія особистості [текст] навчальний посібник. К.: Центр учбової літератури, 2013. 262 с.
54. М'ясоїд П. А. Загальна психологія. К: Вища шк., 1998. 253 с.
55. Основи психодіагностики. Навчальний посібник. К.: Главник, 2006. – 144с. (серія «Психол. Інструментарій»).
56. Основи психології / За заг. Ред. О.В. Киричука, В.А. Роменця. Київ.: Либідь, 1996.
57. Основи психології: Підручник /За заг. Ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. Київ: Либідь, 1996.
58. Основи теорії гендеру: Навч. Пос. / За ред. М.М. Скорик. К., 2004.
59. Практична психологія в системі вищої освіти: теорія, результати досліджень, технології: колект. Монографія / за редак. Проф.Н.І. Пов'якель. Київ: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. С. 7-27.
60. Психология личности. Словарь-справочник / Под ред. П. П. Горностая, Т. М. Титаренко. К.: Рута, 2001. 320 с.
61. Психологія і педагогіка життєтворчості. Київ., 1996.
62. Психологія особистості: Хрестоматія: Навч. Посіб./ О.Б. Мельничук, Р.Ф. Пасічняк, Л.М. Вольнова та ін. Київ: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. 532 с.

63. Психологія та педагогіка: збірник міні-кейсів (задачі та практичні ситуації). Навчальний посібник. / [За заг. Ред. Л. А. Колесніченко]. Київ.: КНЕУ, 2008. 380 с.
64. Радчук Г. К. Аксіопсихологія вищої школи. Монографія / Г. К. Радчук. Вид. друге, розширене і доповнене. Тернопіль, ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. 380 с.
65. Рибалка В.В. Теорії особистості у вітчизняній психології: Навчальний посібник. Київ: ІППОАПН України, 2006.
66. Русинка І.І. Психологія: Навч. Пос. / І.І. Русинка. Київ: Знання, 2007. 367 с.
67. Семенова А. В., Гурін Р. С. Осипова Т. Ю. Основи психології і педагогіки: Навчальний посібник. Київ: Знання, 2006. 319 с.
68. Солошенко Д.В. Экстренная психологическая помощь. Консультироване. Харьков: Форсинг, 2001. 192 с.
69. Степанов О. М., Фіцула М. М. Основи психології і педагогіки: Навчальний посібник. Київ: Академвидав, 2005. 520 с.
70. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності / Т. М. Титаренко. К.: Либідь, 2003. 376 с.
71. Титаренко Т. М. Кризове психологічне консультування / Т. М. Титаренко. К.: Главник, 2004. 116 с.
72. Титаренко Т. М. Сучасна психологія особистості: навч. Посіб. Для студ. Вищ. Навч. Закл. / Т. М. Титаренко. Київ: Каравела, 2013. 372 с.
73. Трофімов Ю.Л. Психологія: Підручн. Для вузів / Ю.Л. Трофімов, В.В. Рибалка, П.А. Гончарук та ін. К., 2001. 560 с.

74. Фоменко К. І. Взаємозв'язок губристичної мотивації та самоактуалізації особистості / К. І. Фоменко // Вісник ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Психологія. Випуск 52, 2016. С. 193–201.
75. Фоменко К. І. Губристична мотивація як чинник прагнення до успіху: віковий аспект / К. І. Фоменко, Т. Б. Хомуленко. Харків, ХНПУ, 2012. 222 с.
76. Цимбалюк І. М., Яницька О. Ю. Загальна психологія. Модульно-рейтинговий курс для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Професіонал, 2004. 304 с.
77. Чепелева Н. В. Характеристика процесів розуміння та інтерпретації у контексті психотерапії / Н. В. Чепелева // Наук. записки Ін-ту психол. ім. Г. С. Костюка АПН України / За ред. акад. С. Д. Максименка. К., 2001. Вип. 21. С. 25–31.
78. Шевченко О.Т. Психологія кризових станів. Київ: Здоров'я, 2005. 167 с.
79. Яценко Т.С. Психологічні основи групової психокорекції. Київ.

Допоміжна

1. Богиня Д.П. Ментальний чинник у сфері праці: проблеми теорії та практики / Д.П. Богиня, М.В. Семикіна. К., 2003.
2. Канеман Д., Словик П., Тверски А. Принятие решений в неопределенности: Правила и предубеждения / Пер. с англ. Харьков: Институт прикладной психологии «Гуманитарный центр», 2005. 632 с.
3. Панок В. Г. Етапи розвитку психологічної служби системи освіти в Україні // Науковий часопис. Психологія. Збірник НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія № 12. Психологічні науки: Зб.

Наукових праць. К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. № 26 (50). Част.1. С. 96 – 101.

4. Прангшвили А.С., Шерозия А.Е. Роль неосознаваемой психологической деятельности в развитии и течении соматических клинических синдромов // Бессознательное: природа, функции, методы, исследования/ Под ред. А.С. Прангшвили, А.Е. Шерозия, Ф.В. Бассина. Тбилиси. 1978. С.195. 214 с.

5. Психологія та педагогіка: збірник міні-кейсів (задачі та практичні ситуації). Навчальний посібник. / [За заг. Ред. Л. А. Колесніченко]. Київ.: КНЕУ, 2008. 380 с.

6. Седих К. В. Психологія сім'ї. Навчальний посібник / К. В. Седих. К.: ВЦ «Академія», 2017. 192 с.

7. Седих К. В. Психологія взаємодії систем: «сім'я та освітні інституції» / К. В. Седих. Полтава: Довкілля-К, 2008. 228 с.

8. Соціологія виховання управлінського персоналу / [Руссу В. М., Боделан Р. Б., Тенюх К. М. та ін.]; під заг. Ред. Проф. Г. В. Ангелова. Одеса: СМІЛ, 2003. 308 с.

9. Таинственные явления человеческой психики: От суеверий прошлого до современного научного понимания. / А. В. Тимченко, В. В. Шпарь. Харьков: Прапор, 1997.

10. Терлецька Л. Г. Психічне здоров'я особистості. Технологія самоаналізу: [монографія] / Л. Г. Терлецька. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2003. 150 с.

11. Терлецька Л. Г. Психологія здоров'я особистості: технологія психосинтезу. Київ: Видавничий дім «Слово», 2016.

12. Трансформация личности: нейролингвистическое программирование. Одесса: Хаджибей, 1995.

13. Трухін І. О. Соціальна психологія спілкування: Навчальний посібник. Київ: Центр навч. Літератури, 2005. 335 с.
14. Фіцула М.М. Педагогіка / М.М. Фіцула. Тернопіль, 1997.
15. Фрейд Анна. Введение в технику детского психоанализа: Пер. с нем. Одесса, 1927.
16. Цимбалюк І. М. Психологія спілкування: Навчальний посібник. Київ: ВД “Професіонал”, 2004. 304 с.
17. Цимбалюк І. М., Яницька О. Ю. Загальна психологія. Модульно-рейтинговий курс для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Професіонал, 2004. 304 с.
18. Юнг К.Г. Психологія невідомого. К: ЦУЛ, 2022. 404 с.

Інформаційні ресурси

http://www.koob.ru/common_psychology/

<http://www.shsgroup.ru/>

<http://expertmeet.org/>

<http://pro-psixology.ru/>

<http://topreferat.znate.ru/>

<http://do.gendocs.ru/>

<http://bibliofond.ru/>

1. Информационно-издательский дом «Филинь», 1996. – 472 с. Электронный ресурс. Режим доступа: <http://www.kodges.ru/8463-jenergija-jemociji-v-obshhenii-vzgljad-na-sebja-i.html>
2. Кудерская Т. В. Практикум по курсу «Психология»: учеб. Пособие [Электронный ресурс] / Т. В. Кудерская, Ю. Н. Ящишина. Краматорськ: ДГМА, 2009. 84 с. Режим доступа: <http://www.dgma.donetsk.ua/metod/ugo/psih/do/p.pdf>
3. Кущенко І. В. Практикум з психології: навч.-метод. Матеріали з дисципліни [Електронний ресурс] / І. В. Кущенко. Київ: Навч.-наук. Ін-т права та психології НАВС, 2011. 25 с. Режим доступу: <http://do.gendocs.ru/docs/index-189098.html>

4. Методичні рекомендації для організації самостійної роботи студентів з дисципліни «Практикум із загальної психології» (2-3 курсів) [Електронний ресурс]. Режим доступу 043F: <http://ruh.znaimo.com.ua/index-20011.html>
5. Леонтьев А.Н. Избранные психологические произведения : В 2-х т./А.Н. Леонтьев. – М.: Педагогика, 1983. – (Труды д. чл. И чл.-кор. АПН СССР) [Электронный ресурс] : [сайт]. – Режим доступа: [//yanko.lib.ru/books/psycho/leontyev-psychology.htm](http://yanko.lib.ru/books/psycho/leontyev-psychology.htm)
6. Материалы по психологии [Электронный ресурс] : [сайт]. – Режим доступа: <http://www.psychology-online.net>
7. Общая психология: Психология познавательных процессов [Электронный ресурс]: [сайт]. – Режим доступа: <http://all-psychology.ru/ppp.html>
8. Петухов В.В. Общая психология. Полный курс лекций. Электронный ресурс. Режим доступа: <http://video.yandex.ua/users/bodya-2/view/24/#>
Практикум з курсу «Основи загальної психології» [Електронний ресурс]. Київ-Львів-Харків. 97с. Режим доступу: http://www.umsa.edu.ua/lecture/psychiatry/kaf_psychiatry_praktikum.pdf
9. Психологический факультет [Электронный ресурс] : [сайт]. – Режим доступа: <http://www.psifak.com/>
10. Ставицька С. О. Навчальна програма з дисципліни «Загальна психологія» для слухачів спеціальності – 7.040.101. «Психологія» [Електронний ресурс] / Світлана Олексіївна Ставицька. Київ: КНУ імені Тараса Шевченка, 2008. 18 с. Режим доступу: http://lib.unicyb.kiev.ua/books/.psih.08_stavitska.doc
10. StudFiles : Все для учебы : Психология познавательных процессов [Электронный ресурс] : [сайт]. – Режим доступа: [//www.studfiles.ru/dir/cat8/subj73/file16782/view157447.html](http://www.studfiles.ru/dir/cat8/subj73/file16782/view157447.html)
11. Туриніна О. Л. Навчальна програма дисципліни «Практикум із загальної психології» (для бакалаврів) [Електронний ресурс]. – К.: МАУП, 2005. – 18 с. – Режим доступу: http://library.iapm.edu.ua/metod/2280- praktuk_zag_ps.pdf
12. Энциклопедия Кругосвет : Универсальная научно-популярная онлайн-энциклопедия : История и общество : Психология и

педагогика [Электронный ресурс]: [сайт]. – Режим доступа: <http://www.krugosvet.ru/taxonomy/term/34>

7 СЛОВНИК ПСИХОЛОГІЧНИХ ТЕРМІНІВ

Запропонований словник охоплює систему психологічних понять, яка теоретично обґрунтована в багатьох монографіях, працях різних авторів-психологів, і є суттєвим доповненням до методичних рекомендацій студентам. Розрахований словник на використання в самостійній роботі студентів, яка є важливою в кредитно-модульній системі навчання, що передбачена Болонським процесом. Даний словник допоможе студентам у тлумаченні саме тих психологічних категорій, які пов'язані з розробленим курсом, згідно програми «Психологія особистості», яка враховує відсутність єдиної концепції щодо психології особистості і базується на новій психологічній парадигмі і відповідно неї у сучасних популярних психологічних школах і напрямах. Словник подає тлумачення іноді навіть дуже об'ємно та деталізовано.

Український алфавіт:

Аа, Бб, Вв, Гг, Іг, Дд, Ее, Єє,

Жж, Зз, Ии, Іі, Її, Йй, Кк, Лл,

Мм, Нн, Оо, Пп, Рр, Сс, Тт, Уу,

Фф, Хх, Цц, Чч, Шш, Щщ, Ъь, Юю, Яя

А

АБСОЛЮТНИЙ ПОРІГ — мінімальна інтенсивність фізичного стимулу, яка необхідна для виникнення відчуття.

АБСТРАГУВАННЯ (лат. *abstrahere* — відвертати) — процес мислення, в результаті якого людина, відходячи від несуттєвого,

утворює поняття «від конкретного до абстрактного», при цьому абстрактне наповнюється конкретним змістом.

А. — частіше довільне (іноді мимовільне) переключення уваги з основного об'єкту сприйняття або обдумування на другорядні.

АБСТРАКЦІЯ — уявне бачення будь-яких ознак або властивостей предмета з метою його кращого вивчення.

АБСУРД (лат. *absurdus* — безглуздий) — результат процесу мислення, що призводить до нісенітниць, яка показує, що в будь-якому із умовиводів був алогізм.

АБУЛІЯ (грец. *abulia* — нерішучість) — поняття патопсихології: психічний стан безволля, відсутність спонукань до діяльності, патологія волі.

АВАРІЙНА СИТУАЦІЯ — ускладнення умов здійснення діяльності, яке унеможливує продовження її згідно з заданою метою, а при невиконанні відповідних дій — до аварії.

АВТОМАТИЗМ — рухове реагування на механізми фізіологічного відображення, невідконтрольне свідомості (напр., моргання, імпульсивні дії). **А.** іноді називають високоавтоматизовані корисні навички. Це неправильно: навичка, яка стала **А.**, може призвести до шкідливих наслідків, оскільки перестає бути підконтрольним свідомості.

АВТОРИТАРНИЙ СТИЛЬ КЕРІВНИЦТВА — тип стилю діяльності керівництва, що базується в основному на авторитеті керівника. **А.с.к.** може перерости в командування, якщо спирається на виключно вольові прийоми управління, і виявляється в зловживанні владою.

АВТОРИТЕТ (лат. *auctoritas* — влада, вплив) — загально визнаний вплив, значення однієї особи або групи через певні якості, заслуги, виявлення престижу людини; пов'язаний з ціннісною орієнтацією групи і визначає ступінь навіюваної дії даної людини як сугестора. Залежно від соціального рівня розрізняють істинний і неправдивий **А.**

АГАПЕ (грец. agape — братерська любов) — іноді використовується в зв'язку з еросом для протиставлення альтруїстичній любові (caritas) до любові чуттєвої.

АГА-РЕАКЦІЯ — емоційна реакція, що виражена мимовільним словом, частіше вигуком, мімікою і пантомімікою на несподівано знайдене творче вирішення завдання.

Синонім — еврика, інсайд.

АГРЕСИВНІСТЬ (лат. aggressio — напад) — психічне явище, що проявляється в прагненні до насильства в міжособистісних стосунках. Може проявитися як ситуативний короточасний психічний процес або стан. Але може бути ознакою особистості і навіть рисою характеру як результат недостатнього виховання або симптом психічного захворювання.

АГРЕСІЯ (agression) — гіпотетична сила, інстинкт або першопричина, яка є збудником ряду дій і почуттів. Часто розглядається як анти- теза сексу або лібідо, і в цьому випадку означає потяги до руйнування. Навіть коли поняття використовується як синонім деструктивності, існують різні точки зору щодо того, чи є агресія первинним захопленням, тобто агресивним інстинктом, або ж реакцією на фрустрацію. Є різні думки і з приводу того, чи є агресія інстинктом зі своїми власними цілями або ж вона лише дає енергію, що дозволяє Его долати перешкоди на шляху до задоволення інших захоплень. Майже спільна тенденція аналітиків прирівнювати агресію до ненависті, деструктивності і садизму приходиться до протиріччя як з етимологією, так і з традиційним розумінням агресії як динамізму, самовпевненості, експансивності, захоплення. Психоаналітичне використання терміну почалось з пізніх робіт Фрейда, де агресія розуміється як похідна інстинкту смерті. Его-психологія використовує терміни агресифікація і деагресифікація співвідносно з лібідизацією і делібідизацією.

А. — індивідуальна, колективна поведінка чи дія, спрямована на нанесення фізичної, психічної шкоди, чи навіть на знищення іншої людини, групи.

АДАПТАЦІЯ (лат. *adaptare* — пристосовувати) — пристосування органу чи організму (фізіологічна адаптація) або особистості (психологічна адаптація) до змін зовнішніх умов. Якщо йдеться про нові міжособистісні відносини, говорять про соціально-психологічну адаптацію. Розрізняють А. фізіологічну, аналізаторів (як зміну їх чуттєвості), соціально-психологічну (при включенні в нову групу) та професійну (при включенні в нові умови праці). А. майже завжди відноситься до адаптації оточуючого середовища в цілому, тобто до здатності розрізняти суб'єктивні уявлення (фантазії) і зовнішні сприйняття (див. сприйняття), а також до здатності ефективно впливати на оточуюче середовище.

АДАПТАЦІЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО МЕТОДУ — уточнення методичних прийомів, за допомогою яких здійснюється певний метод щодо нових умов.

АДЕКВАТНІСТЬ ПСИХІЧНИХ РЕАКЦІЙ (лат. *adaequatus* — прирівняний) — відповідність реакції на інтенсивність стимулу. Неадекватність їх може бути пов'язана з психопатологічним явищем або бути наслідком невідповідності, протиріччя стимулу і його особистісної значущості.

АЗАРТ — емоційний стан, що проявляється як збудження, пов'язане з очікуванням бажаного результату своєї діяльності або того, за кого «вболівають»; може дійти до рівня афекту. А. найбільше проявляється під час змагання, але може мати місце і в будь-якій діяльності при захопленні нею. А. як прояв емоції гальмує «голос» розуму.

АКТИВІЗАЦІЯ в психології (лат. *activus* — діяльний) — приведення психологічного явища, особистості або групи до активного стану. Синонім — активізування.

АКТИВНІСТЬ — якість живої матерії, що здатна вступати у взаємодію з навколишнім середовищем, загальна властивість матерії, пов'язана з рухом як способом буття матерії і взаємодією матеріальних об'єктів. Залежно від форм руху матерії (механічної, фізичної, хімічної, біологічної, соціальної) розрізняють і форми А.

АКТИВНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ — вид активності соціальної і психологічної: інтенсивність спрямованості особистості на певну діяльність, яка найбільш чітко проявляється в характері.

АКТИВНІСТЬ ПІЗНАВАЛЬНА — вид психічної активності, що проявляється у тварин в формі орієнтованого рефлексу, а у людини, ще й у формах мимовільної уваги, цікавості, творчості, допитливості.

АКТИВНІСТЬ СВІДОМОСТІ — вища форма психічної активності, яка визначається тим, що свідомість людини «не тільки відображає об'єктивний світ, але і творить його», тобто, світ не задовольняє людину і людина своїми діями вирішує змінити його.

АКТИВНИЙ ВІДПОЧИНОК — зняття втоми не тільки фізкультурною розминкою, але і раціональною зміною робочих рухів і зміною діяльності.

Синонім — сеченівський відпочинок. І. М. Сеченов (1829–1905) відкрив, що більш ефективний для відпочинку не тимчасовий спокій руки, що працює, а швидше більш короткочасний, але пов'язаний з роботою іншої руки.

АКТУАЛІЗАЦІЯ — процес переходу певних психічних і фізіологічних явищ (зафіксованої в пам'яті інформації, будь-якої потреби тощо) в структуру повсякденної діяльності. Поняття, розроблене Б. Г. Ананьєвим (1907–1972) і його учнями, як перехід психічного явища із потенційного в актуальне або із менш актуального в більш актуальне.

АКТУАЛЬНЕ (лат. actualis — існуючий) — психічне явище, що існує в дійсності і протиставляється потенційному.

Омонім — А. як потрібне, значне саме в теперішній час, злободенне.

АКТУАЛЬНЕ ПОКЛИКАННЯ — покликання, що проявляється в процесі відповідної йому діяльності і при цьому, якщо воно істинне, то посилюється, якщо ілюзорне, то послаблюється, і навіть зовсім зникає.

АКТУАЛЬНІ ЗДІБНОСТІ — здібності до певної діяльності, більш або менш сформовані в процесі її виконання і ті, які проявляються в ній. Прогнозування А.з. проводиться з урахуванням потенційних здібностей і є завданням психодіагностики.

АКЦЕНТУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ (лат. *accentus* — наголос) — поняття і термін, введені німецьким психіатром К. Леонгардом в 1964 р.: різноманітні, не патологічні особливості характеру (скрите А.о.), що схильні до неврозів і психопатій (явне А.о.). Скрите А.о. у підлітків, при правильному вихованні, компенсуються і зникають легше, ніж явні; помилки виховання сприяють їх переходу в неврози і психопатії.

Синонім — характери, що акцентуються.

АЛГОРИТМ ДІЯЛЬНОСТІ ЛЮДИНИ-ОПЕРАТОРА — термін і метод інженерної психології: логічна організація діяльності людини-оператора із сукупності дій і оперативних одиниць інформації.

АЛЬТЕРНАТИВНІСТЬ ПСИХІЧНИХ ЯВИЩ (лат. *alter* — один із двох) — властивості психічних явищ, що виключають один одного. Напр.: сприйнятий об'єкт чи ні, розв'язане чи нерозв'язане питання, наявність будь-якого рівня якості або повна відсутність свідомості. Найбільш виражена А.п.я., пов'язана з їх диз'юнктивністю і поляр- на проградієнтному. Вона більш властива процесуальному в психіці, ніж змістовному, що відображає проградієнтні явища світу.

АМБІВАЛЕНТНІСТЬ — одночасний прояв протилежних емоцій і почуттів (напр., радості і горя, сміху і плачу, любові і ненависті). Термін А. введений Юджином Блейлером, щоб відобразити існування протирічних імпульсів і емоцій, спрямованих на один і той же об'єкт. Звичайно, термін відносять до співіснування любові і ненависті. Амбівалентність слід відрізнити від змішаних почуттів стосовно будь-кого. Вона пов'язана з глибокою емоційною установкою, де протирічні відносини мають спільне джерело і є взаємозалежними, тоді як змішані почуття можуть базуватися на реалістичній оцінці недосконалої природи об'єкта.

АМНЕЗІЯ (грец. а — частка заперечення, mnēmē — пам'ять) — відсутність спогадів внаслідок порушення пам'яті. Частіше зустрічається як результат патологічного афекту або в формі посттравматичної ретроградної А., при якій хворий забуває все, що було до травми мозку.

АМНЕЗІЯ інфантильна — втрата дитячих і інфантильних спогадів. Істерична амнезія — невротичний симптом, при якому пацієнт скаржиться на втрату пам'яті протягом певного періоду часу.

АМОРАЛЬНІ ДІЯННЯ І ДІЯЛЬНІСТЬ — діяння і діяльність, що не відповідають принципам й нормам моральності.

АНАЛІЗ (грец. analysis — розкладення, розчленування) — уявне або реальне розчленування предмета, явища, процесу на частини, з метою глибокого їх пізнання, перша стадія наукового дослідження. Як пізнавальний процес вивчається психологією, теорією пізнання. Процедура, протилежна аналізу, — синтез.

АНАЛІЗАТОР — орган, що забезпечує утворення відчуттів і сприйнятів; термін введений 1909 року І. П. Павловим (1849–1936) замість застарілого «орган чуття». Складна нейрофізіологічна система, механізм якої полягає у сприйнятті та аналізі подразників зовнішнього середовища і органів власного тіла; складається з трьох частин: рецептор, нервові шляхи, центральна частина та зворотний зв'язок. А. складається з трьох частин: периферичного рецептора, провідних шляхів і центральної ділянки кори головного мозку. Розрізняють А. зоровий, слуховий, нюховий, смаковий, дотиковий, термічний, кінестетичний (руховий), акцелераційний, проприцептивний.

АНАЛОГІЯ в психології (грец. analogia — подібність) — подібні психічні явища і особливості поведінки, викликані однаковими умовами середовища і потребами, а не гомологією. А. в п. має велике значення для розуміння розвитку психіки.

АНГЕДОНІЯ (anhedonia) — відсутність здатності відчувати задоволення.

АНІМА, АНІМУС (anima, animus) — юнгіанські терміни, що означають безсвідомий чи свідомий жіночий образ у чоловіків і безсвідомий чоловічий образ у жінок.

АНОМАЛІЯ (грец. anōmalia — відхилення) — відхилення різного ступеня явищ від норми.

Синонім — девіація (лат. deviatio — відхилення) серйозне порушення, яке становить загрозу здоров'ю або життю.

АПАТІЯ (грец. apatheia — байдужість) — психічний стан, викликаний втому, тяжкими переживаннями або захворюваннями і проявляється втратою інтересу і байдужістю до оточуючого. А. може переходити в характеристику особистості — апатичність.

А. — відсутність будь-яких емоцій взагалі. Її слід відрізнити від відчаю, що є втратою надії і від нудьги, що виникає при блокуванні спрямованої назовні активності, чи то за зовнішніми або за невротичними причинами. Згідно Drcenson (1949), апатія може бути життєво-рятувальним захистом в надзвичайних ситуаціях: приводячи думки в нейтральний стан, можна запобігти як відчаю, так і виснаження, викликаних невиправданими надіями.

АПЕРЦЕПЦІЯ (лат. ap — к, percceptio — сприйняття) — властивість психіки людини, що виражає залежність сприйняття предметів і явищ від попереднього досвіду сприймаючого суб'єкта і від особистих особливостей його психічної діяльності.

АРХЕТИП (archetype) — юнгіанський термін для позначення змісту колективного безсвідомого, тобто природжених ідей або тенденція до організації досвіду.

«Архетипи являють собою нумерозні структурні елементи психіки, які мають певну автономію, а також психічну енергію, яка дає можливість архетипам притягувати зі свідомої частини душі найбільш підходящі для них змісти. Це символи, які діють перетворювально, їх функція складається з того, щоб перетворювати «нижчу» форму лібідо у «вищу». Архетипи не є ідея, це більш вроджена схильність відтворювати паралельні образи. Це ідентичні психічні структури, загальні для всіх людей» (К. Юнг).

АСОЦІАЛЬНА ПОВЕДІНКА — поведінка, що протирічить суспільним нормам і принципам, яка виступає у формі аморальних або протиправних діянь.

АСОЦІАТИВНА ПСИХОЛОГІЯ — ряд галузей функціональної психології, які об'єднуються визнанням домінуючого значення асоціацій як елементу психіки. Термін був запропонований Дж. Локком (1632–1704), але його основи були вже у Аристотеля (384–322 рр. до н.е.), Р. Декарта (1596–1650) і Б. Спінози (1632–1677). В Росії А.п. розвивав в минулому столітті М. М. Троцький (1835–1899). І. П. Павлов узагальнив поняття асоціація і умовний рефлекс.

АСОЦІАЦІЯ (лат. associatio — об'єднання) — відображення в свідомості зв'язків пізнавальних феноменів, коли уява про одне викликає появу думки про інше. Розрізняють А. за схожістю, суміжністю (в часі або в просторі) і контрастом. Аналіз А. співбесідника дозволяє глибше зрозуміти хід його думок. Омонім (соціологічний) — А. як група людей.

АТРИБУТ (лат. atributo — приділяю, наділяю) — необхідна, суттєва, невід'ємна властивість об'єкта, без якого даний феномен, як визначав Б. Спіноза «...не може ні існувати, ні бути уявним» (Вибр. тв. М., 1957 р. С. 372).

АТРИБУТИ ДІЯЛЬНОСТІ — активність, свідомість, цілеспрямованість, вмотивованість.

АТРИБУТИ ОСОБИСТОСТІ — свідомість, динамічність, активність.

АТРИБУТИ ПСИХІКИ — відображення: миттєве і випереджаюче, суб'єктивність, активність, адаптивність.

АТРИБУТИ СВДОМОСТІ — переживання, знання, відношення.

АУТЕНТИЧНИЙ І НЕАУТЕНТИЧНИЙ (authentic and iravthen tic) — екзистенційні терміни, що використовуються для розрізнення дій,

що виконуються чесно або нечесно, які є істинні або хибні стосовно себе.

АУТИЗМ (грец. autos — сам) — хворобливий стан психіки, що характеризується зосередженістю людини на своїх переживаннях, відходом від реального зовнішнього світу. У дітей аутизм виражається порушенням поведінки, фантазіями, зниженням активності в грі, зменшенням мовного контакту, школярі втрачають інтерес до навчання, відчувають труднощі в шкільних заняттях, втрачають контакт з однолітками й дорослими.

А. — психічний стан рефлексії, внутрішньоспрямованої уваги, відчуження від середовища. Може бути не тільки результатом неправильного виховання або рисою характеру — інтроверта, але і симптомом захворювання.

АУТИСТИЧНЕ МИСЛЕННЯ — це мислення, яке визначається лише бажаннями і фантазіями суб'єкта без врахування оточуючого середовища або реалістичного сприйняття простору і часу.

АУТОГЕННЕ ТРЕНУВАННЯ — метод психічної саморегуляції, самонавіювання, самоналаштування психіки, заснований на використанні процесу релаксації, і який дозволяє керувати психічними, фізіологічними процесами свого організму.

А.т. — вид психотерапії, заснований на максимальному психічному й м'язовому розслабленні, що поєднується з самонавіюванням.

А.т. — вид тренування, при якому той, хто тренується на початку за допомогою тренера, потім привчається сам управляти своїми психічними і фізіологічними явищами, за допомогою концентрації уваги. Синонім — психосоматичне тренування.

АУТСАЙДЕР (англ. outsider — сторонній) — поняття і термін соціальної психології: член групи, відкинутий нею через психологічну несумісність.

АФАНІЗ (aphanisis) — термін, введений Jones (1948) для опису остраху (страху) перед повною втратою здатності до задоволення.

АФЕКТ (лат. affectus — хвилювання, жага) — сильні й відносно короточасні емоційні переживання, які супроводжуються різко вираженими довгостроковими проявами, розвивається в критичних умовах при нездатності суб'єкта знайти адекватний вихід із ситуацій, що виникають несподівано.

А. — загальний термін для почуття і емоцій. Загальноприйнятої психоаналітичної теорії афектів не існує, проте, розрізняють афекти — розрядки, які супроводжують прояв захоплення, і афекти напруження, які супроводжують стримування захоплення. Вважається, що афекти прикріплюються до ідей, а не навпаки. Розрізнення понять «афект» і «емоція» в тому, що афект розглядається як нерозривно пов'язаний з ідеями, а емоція — як самоцінне, незалежне переживання.

АФЕКТ НЕАДЕКВАТНОСТІ — вид афекту, що виникає в результаті його амбівалентності і проявляється в імпульсивних діях. Легко переходить в афект патологічний.

АФЕКТ ПАТОЛОГІЧНИЙ — вид афекту, що супроводжується глибоким потьмаренням свідомості, довільними, часто безглуздими імпульсивними актами, діями, з настанням амнезії, а іноді і глибокого сну.

АФЕКТИВНИЙ РОЗЛАД, ПСИХОЗ (affective disorder, psychosis) — психіатричний діагностичний термін для психозів, що характеризується розладами настрою. Див. маніакально-депресивний психоз, депресія, манія.

Б

БАР'ЄР ПСИХОЛОГІЧНИЙ — мотив, що заважає виконанню певної діяльності або діянь, зокрема спілкуванню з певною людиною або групою людей. Б.п. — найчастіша причина внутрішніх конфліктів,

особливо як прояв сором'язливості. Суб'єктивно Б.п. може переживатися як труднощі і по-різному взаємодіяти з самооцінкою.

БЕЗУМОВНИЙ РЕФЛЕКС — основне поняття рефлєкторної теорії психіки, розробленої І. М. Сеченовим і І. П. Павловим: природжене інстинктивне реагування на стимул.

БЮГЕНЕТИЧНИЙ ЗАКОН — біологічний закон, відкритий Є. Геккелем (1834–1919) і стисло сформульований так: онтогенез в основному повторює філогенез. Онтогенез психіки людини, як і філогенез, що розвивається на основі практичної діяльності, починається з переживань найпростіших потреб, потім емоцій, потім пізнання, що спирається на першу сигнальну систему дійсності, і тільки тоді — на другу сигнальну систему, завершуючись формуванням свідомості в цілому.

БЮЛОГІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ — помилкове розуміння сутності особистості з позиції абсолютизації біопсихічної підструктури її динамічної функціональної структури. Вона ігнорує роль соціального в психіці і переоцінює роль біологічного.

БЮЛОГІЧНЕ В ПСИХІЦІ — все спільне за гомологією у людини з твариною, хоча і не обов'язково ототожене. Б. — не синонім природного, тому що акцентує аспект походження.

БЮЛОГІЧНЕ ВІДОБРАЖЕННЯ — форма відображення, яка узагальнює всі його аспекти, які властиві і тваринам, — від механічного, фізичного, хімічного, фізіологічного до психологічного. Вище Б.в. піднялася тільки людина.

БЮПОЛЯ — недавно відкриті і ще мало вивчені енергетичні поля, що оточують живі організми; у людини пов'язані з її психічним станом. Синонім (частковий) — поле Кирліана (за ім'ям того, хто відкрив).

БЮХЕВІОРИЗМ (англ. behaviour — поведінка) — напрям американської психологічної науки кінця ХІХ–ХХ ст., в основі якого лежить розуміння поведінки людини і тварин як сукупності рухових і зведених до них вербальних і емоційних відповідей (реакцій) на вплив

(стимули) зовнішнього середовища. Це положення виражається їх безпосереднім зв'язком за формулою $S — R$. Його основоположники — Е. Торндайк (1874–1949), Д. Уатсон (1878–1958). Б. ліг в основу нової науки — етології.

БЛИЗЬКІСТЬ ПРОТИ ІЗОЛЯЦІЇ (intimacy isolation) — шоста із восьми стадій життя людини згідно з теорією Еріксона. Саме на цій стадії психічно здоровий індивід досягає того, що в класичному психоаналізі (класична теорія) називається генітальним рівнем, і стає схильним до інтимного кохання і творчої роботи. Ця стадія, очевидно, настає відразу після двадцяти років і триває до початку середнього віку. Небезпека цієї фази — страх втрати Его в стані, що вимагає самозречення з наступним почуттям ізоляції.

БІЛЬ — природжене переживання страждання, що виникає як захисна реакція на вплив, що приносить шкоду тканинам організму і викликає бажання позбутися його. Б. — елементарна форма суб'єктивного як атрибуту психіки і її найбільш ранній і найпростіший прояв і в філогенезі, і в онтогенезі (див. страждання).

В

ВІДНОСИНИ — філософська категорія, що характеризує взаємозалежність елементів певної системи.

ВІДМІННОСТІ ІНДИВІДУАЛЬНІ («суб'єктивна змінна», або чинник) випробуваннях — основне джерело ненадійності (і тим самим порушення внутрішньої валідності) в груповому експерименті.

ВІРА — специфічне відношення до дійсності або уявних об'єктів, коли їх достовірність приймається без теоретичних і практичних доведень. В. протилежна знанням. Психологічно в її основі лежить почуття та досвід переживань, яке створює ілюзію пізнання того, що створене уявою.

ВЗАЄМОДІЯ — філософська категорія, що виражає процес взаємодії, впливу різних об'єктів один на одного, їх взаємозв'язок, взаємообумовленість, взаємоперехід, породження одним об'єктом іншого. В. носить об'єктивний і універсальний характер. В ній відображується взаємний зв'язок всіх структурних рівнів матерії, спосіб її існування, форми руху, матеріальна єдність світу. Основа В. — причинно-наслідковий зв'язок. Філософська категорія В. має методологічне значення для психологічної науки. Будь-яке психічне явище може бути зрозуміле лише в зв'язку з його матеріальною об'єктивною основою, у В. з іншими явищами. Прикладом є В. особистості і діяльності потенційних і актуальних здібностей, процесуального і змістовного в психіці тощо.

Синонім перекладу «взаємодія» з нім. Wechsel-wirkung — взаємовплив.

ВЗАЄМОДІЯ ОСОБИСТОСТІ І ДІЯЛЬНОСТІ — як закон психології був сформульований С. Л. Рубінштейном (1889–1960): «Психічні якості особистості в її поведінці, в діях і вчинках, які вона здійснює, одночасно і проявляються, і формуються». Особистість, проявляючись в діяльності, є її причиною, але формуючись в діяльності, вона її наслідок; діяльність як прояв особистості — її наслідок, а як фактор її формування — причина. Цей закон пов'язаний із взаємодією процесуального і змістовного в психіці.

ВЗАЄМОДІЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО І ЗМІСТОВНОГО В ПСИХІЦІ — закон психології: без процесуального немає психічного змістовного як його наслідку, але вже сформоване змістовне може стати причиною зміни процесуального (напр., в асоціаціях, апперцепції, смисловій пам'яті, цілях дій і діяльності та ін.). Найбільш практичне значення має для розуміння і використання взаємодії процесуального і змістовного в розвитку особистості.

ВЗАЄМОДІЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО І ЗМІСТОВНОГО В РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ — окремих прояв взаємодії процесуального і змістовного в психіці: процесуальне, що змінюється в динамічній функціональній структурі особистості під впливом її дозрівання, служить причиною зміни в ній змістовного, а змістовне,

що виникає в процесі формування особистості, стає причиною зміни в ній процесуального.

ВЗАЄМОДІЯ СТРУКТУР СВІДОМОСТІ, ОСОБИСТОСТІ І ДІЯЛЬНОСТІ — атрибути свідомості найбільш чітко проявляються в спрямованості особистості і результатах діяльності; спосіб діяльності чітко визначається досвідом особистості і динамікою свідомості, найбільше співпадають особливості психічних процесів особистості з формами психічного відображення свідомості, визначаючи мотиви діяльності, процесуальне домінує в усіх трьох нижчих підструктурах над змістовним, в той час як в трьох верхніх підструктурах домінує змістовне. В.с.с., о. і д. підтверджує принцип єдності свідомості, особистості і діяльності.

ВІДМІННОСТІ ІНДИВІДУАЛЬНІ («суб'єктивна змінна», або чинник) випробуваних — основне джерело ненадійності (і тим самим порушення внутрішньої валідності) в груповому експерименті.

ВІДНОСИНИ — філософська категорія, що характеризує взаємозалежність елементів певної системи.

ВІДНОСИНИ СВІДОМІ — вид психічних відносин, властивих тільки людині або групі, є одним із атрибутів свідомості в єдності з переживанням і знанням. Ієрархія відносин особистості (починаючи з нижчої): до явищ світу, інших людей, до себе, своєї справи, до праці.

ВІДЧУТТЯ — первинна форма відображення людиною об'єктивної дійсності, безпосередній зв'язок її свідомості із зовнішнім світом та світом власних переживань. В. є джерелом наших знань про навколишній світ і про нас самих. Відображення окремих властивостей, якостей предметів і явищ об'єктивної дійсності внаслідок їх безпосереднього впливу на аналізатори. В. — форма психічного відображення, властива і тваринам, і людині, найпростіша форма пізнання окремих властивостей феноменів. Тваринам властиві тільки комплекси В.; у людини В., узагальнюючись з поняттями, стають сприйняттями.

Форма психічного відображення, яка властива і тваринам, і людині, проста форма пізнання окремих властивостей феноменів. Тваринам

властиві тільки комплекси В.; у людини В., узагальнюючись з поняттями, стають сприйманнями.

ВІКОВА ПСИХОЛОГІЯ — галузь психології особистості, що вивчає в порівняльному плані з психікою здорової дорослої людини психологічні особливості людей різного віку, зокрема в дородовому (пренатальному) періоді, новонароджених, раннього дитячого, дошкільного, підліткового і похилого (геронтопсихологія) віків.

ВІРА — специфічне відношення до дійсності або уявних об'єктів, коли їх достовірність приймається без теоретичних і практичних доведень. В. протилежна знанням. Психологічно в її основі лежить почуття та досвід переживань, яке створює ілюзію пізнання того, що створене уявою.

ВКЛЮЧЕНЕ СПОСТЕРЕЖЕННЯ — вид спостереження як методу психологічної науки, коли спостерігаючий включений до групи, члени якої не знають, що служать об'єктом спостереження, який доповнюється даними самоспостереження.

ВЛАСТИВОСТІ ОСОБИСТОСТІ — узагальнені властивості особистості: чотири основні підструктури динамічної функціональної структури особистості (див. схему) і дві на них накладені: характер і здібності. В.о. — загальнопсихологічна категорія: вид психічних явищ, що відрізняється від короткочасних психічних процесів і психічних станів більшою стійкістю, які щоправда піддаються формуванню в процесі виховання і перевиховання. Стійкість В.о. — не в їхній безперервності, а в однаковості при повторних проявах

ВНУТРІШНІЙ КОНФЛІКТ — психічний стан, який важко переживається, викликаний амбівалентністю почуттів і боротьбою мотивів, що затягнулась і затримує прийняття рішення.

ВНУТРІШНІЙ СВІТ ОСОБИСТОСТІ — надбане особистістю те змістовне, яке визначає її Я.

ВНУТРІШНЯ МОВА — вид мови і форма мислення, які не промовляються. Тобто мова без звуку. Може проявлятися в символах.

ВНУТРІШНЬООСОБИСТІСНІ ПРОТИРІЧЧЯ — фактор розвитку особистості як прояв основного закону розвитку.

Основні роди В.п.:

- об'єктивні протиріччя між вимогами зовнішнього (фізичного і соціального) середовища і можливостями особистості;
- об'єктивні протиріччя між елементами спрямованості особистості і можливостями її задоволення;
- внутрішня боротьба різних оцінок в ціннісній орієнтації і боротьба мотивів у вольових діях.

ВОЛЬОВЕ ЗУСИЛЛЯ — специфічний вольовий процес мобілізації особистості на досягнення мети.

ВОЛЯ — форма психічного відображення дійсності, яка дозволяє особистості долати перешкоди, досягати суб'єктивно поставленої мети, дає можливість людині регулювати свої дії та психічні процеси, реалізовувати здатність до вольової регуляції.

В. — свідомо організатор і саморегуляція людиною своєї діяльності і поведінки, спрямованої на подолання труднощів при досягненні поставленої мети.

ВОЛЯ КОЛЕКТИВУ — соціально-психологічне явище як рівнодійна волі членів цього колективу. Ефективність В.к. визначається єдністю мети діяльності її членів.

ВИХОВАННЯ — цілеспрямований і планомірний вид формування особистості і колективу, що спирається на навчання, і доповнює його зв'язками набутого в процесі навчання з якостями спрямованості саме даної особистості або колективу. В. — ефективний метод керівництва і разом з тим саме вимагає управління.

ВИХОВУЮЧЕ НАВЧАННЯ — навчання, мета якого — формування у особистості не тільки знань і навичок, але і спрямованості і системи соціальних якостей.

ВІДТВОРЮВАННЯ — етап процесу пам'яті як поява в свідомості образу і уяви про раніше сприйняте.

ВІДТВОРЮВАНІСТЬ ЕКСПЕРИМЕНТУ — можливість повторити експеримент, керуючись описом методичних процедур, що застосовуються в експериментальному звіті.

ВРАЖЕННЯ — психічне явище, властиве і вищим тваринам, але особливо людині. В структуру В. входить нечітке сприйняття, підсилене його емоційним тонуванням, тому в нього почуття домінують над пізнанням.

ВРАЗЛИВІСТЬ — властивість особистості, яка виражається в домінуванні вражень, (зокрема, міжособистісних стосунків) над пізнавальною функцією сприйняття світу.
Синонім (побутовий) — чуйність.

ВУНДЕРКІНД (нім. Wunderkind — дослівно диво-дитина) — дитина, що володіє гіперздібностями.

ВИЩА НЕРВОВА ДІЯЛЬНІСТЬ — фізіологічне поняття, що означає функцію кори головного мозку, продуктом якої є психіка. Протиставляється нижчій нервовій діяльності: функціям підкорки, продовгуватого і спинного мозку, вегетативній нервовій системі, що бере участь у продукуванні психіки тільки через коркові представництва.

Абревіатура — ВНД.

Синонім, застосований І. П. Павловим, — коркова нейродинаміка.

Г

ГАЛЮЦИНАЦІЯ — психопатологічний прояв сприйняття і пам'яті: образ (зоровий, слуховий, нюховий, смаковий, тактильний), який виникає в свідомості незалежно від зовнішніх стимулів (на відміну від

ілюзії) і має значення об'єктивної реальності. Г. — «Виразне сприйняття зовнішнього об'єкту, який в дійсності відсутній». Суб'єктивний образ, що сприймається пацієнтом як зовнішнє явище. Внаслідок того, що галюцинація не витримує тестування реальності, її за звичай розглядають як психічне явище, хоча це не завжди так. Галюцинації можуть виникати як наслідок лихоманки (пропасниці), захворювання мозку, дії наркотиків, сенсорної депривації, а також і з психотичних причин. Всі органи почуттів можуть породжувати галюцинації, до того ж дотикові галюцинації відомі як тактильні. Сновидіння — галюцинації нормального стану.

ГЕНЕЗИС ПСИХОЛОГІЧНИЙ (грец. genesis — походження) — термін, що має два значення:

- походження і розвиток психіки;
- походження і розвиток будь-якого конкретного психічного явища.

ГЕНЕРАЛІЗОВАНІСТЬ — можливість поширення результатів аналізу обмеженої кількості випадків (ознак) на більшу кількість випадків (ознак).

ГЕНІАЛЬНІСТЬ — найвищий ступінь розвитку здібностей, що виявляються у творчій діяльності, результати якої мають історичне значення в житті суспільства, в розвитку науки, мистецтва; соціальна властивість особистості, що визначається високим ступенем прояву її таланту та активної діяльності.

ГЕТЕРОГЕННІСТЬ — ступінь відмінності членів деякої сукупності між собою.

ГЕШТАЛЬТ — стійкий спосіб організації цілого, його частин, що змінюються.

ГЕШТАЛЬТ-ПСИХОЛОГІЯ (нім. Gestalt — форма, образ) — один із провідних напрямів західноєвропейської психології, що виник в Німеччині в 20–30-х рр. ХХ ст. Основна суть Г. — пошук цілісності психіки. Але в пошуках цілісності Г. «втратила» ряд психічних явищ. Її досягнення — вчення про «фігуру і фон». Життя організму

характеризується безперервною зміною станів збалансованості та нестійкості. Як тільки закінчується один гештальт, відразу виникає інший. Межа контакту — межа між організмом та зовнішнім оточенням. Саме тут мають місце психологічні події. Г. — екзистенційний підхід у психології, який базується на тезисі, що світ, який оточує людину, складається з організованих форм. Також організоване й сприйняття цього світу. Людина сприймає світ як «певне організоване ціле», а не просто «суму його частин». Можливо, такий механізм сприйняття існує у людини ще до народження.

ГШЕРЗДІБНОСТІ — здібності, які яскраво виражені і рано виявлені (у вундеркіндів), або що рідко зустрічаються (ейдетизм, «дзеркально» вимовлене слово, феноменальна лічба в умі, «шкірний зір», відчуття перешкод сліпими тощо).

ГШНОЗ (грец. *hypnos* — сон) — штучно викликаний сноподібний психічний стан, трансopodobний стан, що супроводжується рапортом між сугерендом і сугестором.

ГШНОТИЗАБЕЛЬНІСТЬ — властивість особистості підлягати гіпнозу з різним ступенем швидкості і глибини.
Синонім — гіпнабельність.

ГШИБИННА ПШХОЛОГІЯ — узагальнена назва ряду напрямів в психології. До неї належать: класичний психоаналіз З. Фрейда, індивідуальна психологія А. Адлера, структурний психоаналіз К. Юнга.

ГШІВ (*anger*) — первинна емоція, провокована, як правило, фрустрацією. Часто її плутають з ненавистю. Гнів є короткочасною емоцією, тоді як ненависть є тривким почуттям.

ГОМЕОСТАЗ (грец. *homoios* — подібний, *stasis* — стояння) — відносна постійність внутрішнього стану організму людини (напр., температури), або її психічного стану, або діяльності при зовнішніх впливах, що змінюються і забезпечується адаптацією і компенсацією.

ГОМОГЕННІСТЬ — ступінь подібності членів деякої сукупності між собою.

ГРА — рід поведінки тварин і діяльності людини, процесуально обумовлений генетично або імітацією. У психологічній структурі Г. до- мінують емоції, що є її самоціллю і метою, доходючи до афекту. Г. має велике значення в формуванні особистості, особливо в дитинстві і отрочстві.

ГРУПА ЛЮДЕЙ — соціологічна категорія, що вивчається соціальною психологією як психологічна спільність. Виділяють Г. реальні і умовні. За обсягом Г.л. можуть бути (бувають) великими і малими. За рівнем розвитку Л. І. Уманський запропонував розрізнати таку ієрархію видів Г.л.: колектив; група автономна; група-операція, група-асоціація; номінальна група; група-конгломерат.

ГРУПА АВТОНОМНА (грец. autos — сам, homos — закон) — група, що піднялась (виросла) в своєму розвитку як колектив вище групи-кооперації, яка досягла єдності групової свідомості як Ми, протипоставленої Вони, але, що ще не завжди усвідомлює єдність завдань своєї діяльності із завданнями суспільства. Тому Г.а. може стати не тільки мінімумом колективу, але і корпорацією.

ГРУПА-АСОЦІАЦІЯ (лат. associare — сполучаю, об'єдную) — група, що піднялася в ієрархії розвитку груп вище номінальної, оскільки завдання діяльності її членів уже починають об'єднуватися єдиною метою і впливати на міжособистісні відносини.

ГРУПА-КОНГЛОМЕРАТ (лат. conglomeratus — скупчений) — найнижчий рівень розвитку колективу: зібрана група, яка не усвідомила єдиної мети своєї спільної діяльності.

ГРУПА КОНТАКТНА — група, об'єднана на одній території (бригада, шкільний клас, спортивна команда, рота тощо).

ГРУПА-КООПЕРАЦІЯ (лат. cooperatio — співробітництво) — група, що здійснює спільну діяльність, при якій «...багато осіб планомірно працює поруч і у взаємодії один з одним в одному і тому ж процесі»

виробництва або в різних, але пов'язаних між собою процесом виробництва...». Її міжособистісні відносини чітко підпорядковані меті спільної діяльності.

ГРУПА ЛЮДЕЙ — соціологічна категорія, що вивчається соціальною психологією як психологічна спільність. Виділяють Г. реальні і умовні. За обсягом Г.л. можуть бути (бувають) великими і малими. За рівнем розвитку Л. І. Уманський запропонував розрізняти таку ієрархію видів Г.л.: колектив; група автономна; група-кооперація, група-асоціація; номінальна група; група-конгломерат.

ГРУПА МАЛА — один із двох видів груп (другий — більша група), розрізняються за їх соціальним змістом і обсягом. М.г. в основному контактна група, від двох до декількох десятків людей. Може бути утворена на базі офіційної соціальної структури і поза нею.

ГРУПА РЕАЛЬНА — група, що конкретно існує в певному просторі і часі і є спільністю. Г.р. може бути конкретною групою або може нею стати (великий завод, вищий навчальний заклад та ін.). В цьому її відмінність від умовної групи.

ГРУПА УМОВНА — група, реально не існуюча, а підібрана за певними ознаками (учні 1-го класу, наладчики, пенсіонери і та ін.).

ГРУПОВА ДІЯЛЬНІСТЬ — соціологічний і соціально-психологічний феномен, продукт спілкування, що не дорівнює механічній сумі діяльності людей, які входять до групи.

Г.д. має такий ієрархічний ряд видів, що відрізняються в основному за їх метою (його краще читати з кінця): колективна діяльність, одночасна діяльність, сумісна діяльність і діяльність разом.

ГРУПОВА ПОЗИЦІЯ (лат. positio — положення, розташування частин, що одержало значення і вихідну точку зору) — властивість групи, яка узагальнює групові думки і групову оцінку, яка може прийняти форму групової норми. Г.п. проявляється в груповій діяльності, взаємодіючи з рівнем розвитку групи.

ГРУПОВЕ СУМІСНИЦТВО — соціальнопсихологічне явище, яке означає різні аспекти і рівні сумісництва індивідів в групі, пояснює чому не будь-які особи, що об'єдналися в певну групу, дають однакову ефективність групової діяльності. Розрізняють такі ієрархічні види Г.с.: фізіологічна, психо-фізіологічна (зокрема, сенсомоторна), психологічна (зокрема, за інтересами), ідеологічна.

ГРУПОВА ДУМКА — групове оціночне судження з питань, що мають значення для суспільства і для даної групи, звичайно взаємодіюче з моральними нормами даної групи. Розрізняють Г.д. малих (контактних) і великих груп.

ГРУПОВА СВІДОМІСТЬ — форма свідомості, яка межує між індивідуальною і суспільною свідомістю. Всі процеси спілкування людей і міжособистісні відносини в групах є проявом Г.с.

ГУМАНІЗАЦІЯ ТЕХНІКИ (лат. *humanus* — людський) — мета інженерної психології, що полягає в досягненні відповідності техніки вимогам, особливостям людини і її діяльності.

Д

ДЕГРАДАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ (лат. *gradus* — ступінь, фр. — *degradation* — занепад) — розпад або послаблення субординації ієрархічно вищими рівнями нижчих рівнів динамічної функціональної структури особистості. Д.о. може бути соціально обумовлена і пов'язана з аморальною і протиправною поведінкою особистості. Вона обумовлена також психічними захворюваннями, наркоманією, алкоголізмом і склерозом мозку (особливо в похилому віці). Найбільш виражена хвороблива форма Д.о. — психічний маразм.

ДІЄЗДАТНІСТЬ — здатність людини не тільки виконувати певні дії і діяльність, але і відповідати за це. Поняття, відмінне від працездатності.

ДЕЖА ВЮ (deja vu — уже бачене) — суб'єктивне відчуття, що новий досвід того, що вже проживався раніше.

ДІЯ (діяння) — відносно завершений елемент діяльності, спрямований на досягнення певної проміжної цілі. Д. має подібну діяльності психологічну структуру: мета — мотив — спосіб — результат. В залежності від використання домінуючих психічних активів розрізняють Д.: сенсорну, моторну, вольову, розумову, мнестичну. Останні дві об'єднуються терміном «розумові Д». Д. в процесі вправ стає автоматизованою навичкою, підконтрольною свідомості, але може стати і непідконтрольним їй автоматизмом (шкідливою навичкою) або імпульсивною дією.

ДІЛОВІ ІГРИ — педагогічний метод моделювання різних управлінських і виробничих ситуацій, що мають на меті навчання окремих особистостей (осіб) і їх груп приймати рішення.

ДЕПРЕСІЯ ПСИХІЧНА (лат. depressio — пригніченість) — психічний стан різко вираженої пасивності, при якому відсутній інтерес до оточуючого і все бачиться в чорних фарбах. При стійкому і вираженому прояві — симптом захворювання. Термін патопсихології і психіатрії. Д.п. відноситься або до емоції, або до діагнозу. Щодо емоції термін означає пригнічений настрій, сум; коли говориться про діагноз, мають на увазі синдром, в якому «депресія» є одним із симптомів. Сучасна психіатрія використовує діагноз «депресія» для позначення того, що звикли називати меланхолією — стан, при якому пацієнт страждає від поганого настрою, гальмування думок і дій, безглуздими самозвинуваченнями. Це один із афективних розладів, названий так тому, що порушується настрій; манія являє собою дещо інше. Говорять про наявність маніакально-депресивного психозу в осіб з чергуванням депресії і манії. Психіатрія розглядає ендогенну і екзогенну депресію.

ДЕПРИВАЦІЯ (deprivation) — досвід недоотримання необхідного. Психоаналіз цікавиться двома видами депривацій: материнською і сексуальною. Обидва види, а в останні роки переважно перший із них, наводиться як причина неврозу. Теорія неврозу, обумовленого материнською депривацією, існує в різних ступенях осмислення,

залежно від того, як визначається недостатність необхідного. Статистичні теорії материнської депривації повинні, за необхідністю, визначати депривацію з позицій тривалості фізичної відсутності матері. Інші теорії, які базуються як на аналітичних педіатричних спостереженнях, так і на аналітичних конструкціях, можуть визначити депривацію з позицій одержаної і неодержаної любові і можуть розмежовувати поняття материнського піклування на субкатегорії, такі як годування, догляд, пригорнення до себе, посмішка, теплота, в результаті чого мати може не потрапити в розряд «достатньо доброї» або нормально відданої матері за однієї субкатегорії, будучи успішною щодо інших.

ДЕФІНІЦІЯ психологічна (лат. definitio — визначення) — визначення психологічного поняття, вираженого словом, що робить останнє терміном.

ДІЯЛЬНІСТЬ — філософська, соціологічна і психологічна категорія: явище, що вивчається усіма суспільними і гуманітарними науками; взаємодія людини або групи людей і світу, в процесі якої людина свідомо і цілеспрямовано змінює світ і себе.

Д. здійснюється за схемою «суб'єкт – об'єкт», до того ж в якості суб'єкта може бути і особистість і група, а в якості об'єкта і предмети (тоді це буде предметна Д); і інші суб'єкти (тоді це буде спілкування). По своїй суті Д. — вища, притаманна тільки людині або групі форма активності. Психологічна динамічна структура Д.: ціль – мотив – спосіб - результат. Д. складається із ряду дій. Розрізняють Д. практичну і Д. теоретичну. Основним видом Д. є праця, що виступає як фактор прояву, формування і розвитку психіки. Керівництво Д. людей і їх груп — найважливіше завдання управління.

ДІЯЛЬНІСТЬ РАЗОМ — вид групової діяльності контактної групи, при якій відсутня спільна мета; у кожного виконавця своя мета; ці завдання можуть бути ідентичними, але можуть бути і антагоністичними, що призводять до протиборства.

ДІЯЛЬНІСТЬ ПРАКТИЧНА — діяльність, мета якої — свідоме змінювання природного і соціального світу, з якими взаємодіє

особистість або група. Д.п. пов'язана з діяльністю теоретичною за допомогою навчання і безпосереднього досвіду.

ДІЯЛЬНІСТЬ ТЕОРЕТИЧНА — діяльність особистості або групи, мета якої — пізнання і пояснення світу, знаходження і обґрунтування в процесі мисленевого експерименту способів діяльності.

ДИСКУРСИВНЕ МИСЛЕННЯ (лат. *diskursus* — міркування, роздуми) — вид мислення як серія умовиводів, послідовно логічно обумовлених попередніми і ті, що обумовлюють наступні.

ДИСЦИПЛІНОВАНІСТЬ — вольова властивість особистості, яка проявляється і як короткочасний процес, і як стан, завдяки якому людина діє відповідно з законами, нормами і правилами. Д. відноситься до вольових навичок і формується за їх законами, що стає в вищій формі звичкою.

ДИФЕРЕНЦІЙНА ПСИХОЛОГІЯ (лат. *differentia* — різниця) — галузь психології особистості, яка вивчає індивідуальні відмінності особистостей як їх індивідуальності. Останнім часом виникла помилкова тенденція звужувати ці особливості тільки до з'ясовуваних типів нервової системи

ДИФЕРЕНЦІЙНИЙ ПОРІГ — мінімальна різниця між стимулами, яка може бути сприйнята.

ДОВІЛЬНЕ — властивість психічних явищ, в структуру яких входить воля. Напр.: Д. дія, Д. увага, Д. пам'ять, Д. спостереження.
Синонім — зумисне.

ДОМІНАНТА (лат. *dominantis* — панівний) — фізіологічний термін, введений А. А. Ухтомським (1875–1942) після відкриття ним у 1923 р. цього явища: тимчасово пануючий в корі головного мозку інертний збудник, що гальмує інші рефлекси і що підсилюється при дії будь-яких стимулів.

Омонім (психологічний) — Д. як стійка думка або переживання, що відвертає внутрішню спрямованість уваги від інших суб'єктивних явищ і часто (хоча і не завжди) становить основний мотив діяльності.

ДОМІНУЮЧИЙ ВИД ДІЯЛЬНОСТІ — діяльність особистості на певному відрізку часу (чи це один день або відносно довга (тривала) стадія розвитку особистості), що визначає її переважаюче психічне відношення до світу.

ДОМІНУЮЧИЙ МОТИВ — мотив, що перемагає в боротьбі мотивів і визначає спрямованість діяльності в даній ситуації.

Омонім — Д.м. як найбільш стійкий мотив у мотивації діяльності.

ДРУГА СИГНАЛЬНА СИСТЕМА ДІЙНОСТІ — термін і поняття введене І. П. Павловим. «В тваринному світі, що розвивається, на фазі людини відбулося надзвичайне додавати до механізмів нервової діяльності. Для тварини дійсність сигналізується майже виключно тільки подразненнями і слідами їх в великих півкулях, безпосередньо тими, що доходять в спеціальні клітини зорових, слухових та інших рецепторів організму. Це те, що і ми маємо в собі як враження, відчуття і уяву від оточуючого зовнішнього середовища як загально-природного, так і від нашого соціального не використовуючи почуте і побачене. Це — перша сигнальна система дійсності, спільна у нас з тваринами. Але слово склало другу, спеціальну нашу сигнальну систему дійсності, будучи сигналом перших сигналів. Багаточисленні подразнення словом, з однієї сторони, віддалили нас від дійсності і тому ми постійно повинні пам'ятати це, щоб не перекручувати наше ставлення до дійсності. З іншого боку, саме слово зробило нас людьми...», — писав І. П. Павлов. Д.с.с.д. — процесуальна частина в понятті, висловлена словом.

Е

ЄДНІСТЬ СВІДОМОСТІ, ОСОБИСТОСТІ, ДІЯЛЬНОСТІ — принцип психології, згідно з яким свідомість як вища інтегральна форма психічного відображення, особистість, що виступає носієм свідомості, діяльність, як форма взаємодії людини зі світом, в якій вона досягає свідомо поставленої мети. Свідомість, особистість,

діяльність існують, проявляються і формуються не в своїй тотожності, а в триєдності, що визначається діалектикою їх причинно-наслідкових зв'язків. Іншими словами: свідомість — особистісна і діяльна, особистість — свідомо і діяльна, діяльність — свідомо і особистісна.

ЕКСПЕРИМЕНТ ПСИХОЛОГІЧНИЙ ПРИРОДНИЙ — поняття і термін, введені А. Ф. Лазурським (1874–1917): психологічний експеримент, включений непомітно для досліджуваного в його ігрову, трудову і навчальну діяльність.

Ж

ЖИТТЄДІЯЛЬНІСТЬ — поняття біології як прояв життя, в соціальній психології — прояв психіки, що об'єктивується діяльністю на певному відрізку життя особистості і пов'язане із свідомістю. Ж. людини — це система способів, що історично склалися, суспільного та індивідуального буття людини, що проявляється в особливостях пізнання та перетворення нею оточуючої дійсності і самої себе.

ЖИТТЄВА ПОЗИЦІЯ ОСОБИСТОСТІ — найбільш виражені і тому основні компоненти її спрямованості, що визначають переконання, принципи, ціннісні орієнтації, установки, які стали мотивами діяльності особистості.

З

ЗАБУВАННЯ — властивість пам'яті, що полягає у втраті можливості відтворення раніше запам'ятованого. З. «звільняє» свідомість від непотрібних деталей або тяжких переживань, що нерідко знижує продуктивність пам'яті або призводить до її ілюзій. З. виявляється у тому, що втрачається чіткість закріпленого матеріалу, зменшується

його обсяг, виникають помилки при відтворенні, стає неможливим відтворення.

ЗАГАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ — психологія великих і малих груп, соціальних спільнот, сфера громадської свідомості, пов'язана з безпосереднім відображенням об'єктивної діяльності.

З.п. — одна із трьох основних психологічних наук (стовбурів дерева психологічної науки поряд з індивідуальною і соціальною психологією), предмет якої — загальні закономірності психіки в їх філо- і онтогенезі і розвитку.

ЗАЛЕЖНІСТЬ ІНФАНТИЛЬНА І ДОРΟΣЛА (dependence, infantile and adult) — інфантильна залежність відноситься або:

- а) до того факту, що діти беззахисні і залежать від батьків, або:
- б) до того, що невротики фіксовані на своїх батьках і уявляють себе залежними від них. Використання термінів «залежність» і «незалежність» з метою розрізнення беззахисності незрілого від самостійності зрілого, призвело до плутанини і дріб'язкового педантизму: оскільки дорослі потребують об'єктів для задоволення своїх дорослих потреб, можна стверджувати, що вони від них залежні. Ферберн визначив процес зрілості як рух від інфантильної залежності до залежності зрілої людини. В цьому сенсі залежність є антитезою нарцисизму, а не впевненості в собі. Оральна залежність є залежність дитини від матері.

ЗАЗДРІСТЬ — почуття, структура якого включає змагання, страждання від думки, що у іншого є те бажане, чого у себе немає, і ви- кликану цим ненависть до іншого.

З. — «Недоброзичливе ставлення до більш вдалих людей». Згідно з Mc Dougall (1931), «це подвійне поєднання негативного самопочуття і гніву». Згідно з Фрейдом, заздрість до статевому органу чоловіка займає чільне місце в психології жінок. Тоді як Мелані Клейн вважає, що природна заздрість до грудей матері і її креативності є першопричиною всіх психічних захворювань.

ЗАДАТКИ (здібності) — природжені (обумовлені частково генним фондом, частково родовими умовами), потенційні можливості розвитку анатомічних, фізіологічних і деяких психічних властивостей

індивіда, особистості. З. визначають тільки процесуальне, а не змістовне в психічному розвитку.

ЗАВДАННЯ — мета, поставлена в конкретних умовах, що вимагає виконання, вирішення.

ЗАВДАННЯ ПСИХОЛОГІЇ — мають наступну ієрархію: зрозуміти суть психологічних явищ і їх закономірність; керувати ними.

ЗАДОВОЛЕННЯ ДОСЯГНЕННЯМ МЕТИ — почуття, що виникає на основі емоцій розв'язання після зусилля волі. Воно зближує емоційну і вольову форми відображення і лежить в основі почуття обов'язку. Ефективний фактор трудового виховання.

ЗАДОВОЛЕННЯ І НЕЗАДОВОЛЕННЯ — полярні, безумовно-рефлекторні, найбільш філо- і онтогенетично ранні емоції, безпосередньо пов'язані із задоволенням або незадоволенням потреб. Їх переживання лежать в основі виникнення більш складних, умовнорефлекторних емоцій і чуттів, в структурі яких вони залишаються.

ЗАКОН ВЕБЕРА-ФЕХНЕРА — сформульований німецькими вченими Е. Вебером (1795–1878) і Г. Фехнером (1801–1887) закон: якщо сила подразрень збільшується в геометричній прогресії, то інтенсивність відчуттів росте в арифметичній прогресії. В 30-х рр. XVIII ст. це визначав і французький фізик П. Бугер. Закон справедливий в середній області інтенсивності відчуттів.

ЗАКОН КОНТРАСТУ (фр. *contraste* — різко виражена протилежність) — закон психології, згідно з яким контраст об'єктів з будь-яких їх властивостей завжди так або інакше впливає на їх сприйняття і оцінку.

ЗАКОН ПСИХОЛОГІЇ — пізнана і перевірена на практиці психологічна закономірність. Найбільш загальні З.п. формулюються як принципи психології.

ЗАКОНИ РОЗВИТКУ НАВИЧОК (Р.Н.):

- **З. ЕФЕКТУ** — відкритий у 1921 р. Е. Торндайком: для Р.н. необхідно знати результат кожного повторення і мати бажання при наступному повторенні його покращити;
- **З. ЗМІНИ ШВИДКОСТІ Р.Н.** — швидке при перших повтореннях покращення продуктивності навичок незабаром все більше уповільнюється (крива навичок має форму логарифмічної кривої);
- **З. НЕРІВНОМІРНОСТІ Р.Н.** — покращення навичок чергується з тимчасовими погіршеннями під впливом ряду суб'єктивних і об'єктивних причин, що впливають на їх продуктивність (крива навичок має зубчасту форму);
- **З. ПЛАТО В Р.Н.** — тимчасова відсутність покращення або погіршення продуктивності навичок (плато на кривій навичок) го ворить про перебудову їх психологічної структури;
- **З. ВІДСУТНОСТІ МЕЖІ Р.Н.** — кінцеве плато в Р.н. завжди може за рахунок перебудови структури навички дати хоча б незначне покращення її продуктивності;
- **ЗАКОН РІБО** — закон зворотного ходу часу в нашій психіці;
- **З. ЗГАСАННЯ НАВИЧКИ** — при відсутності повторень навичка зазнає зворотній розвиток, і перш за все деавтоматизується, але поновлення повторень відновлює навичку скоріше, ніж первинний її розвиток.

ЗАГАЛЬМОВАНІСТЬ (retardation) — симптом, який супроводжує депресії, характеризується вираженим уповільненням мислительських процесів і фізичної активності пацієнта. Іноді використовується для розрізнення ендогенної і екзогенної депресії; вважається, що уповільнена реакція свідчить про фізіологічну природу депресії.

ЗБУДЖЕННЯ — форма дратівливості, що притаманна нервовим клітинам і передається через їх відгалуження іншим клітинам, сукупність яких створює динамічне середовище З., а в корі головного мозку визначає коркову нейродинаміку.

ЗВИЧКА — дія або елемент поведінки, виконання якого стало потребою; це навичка, що формувалась на позитивних емоціях.

ЗДІБНОСТІ КОЛЕКТИВУ — сукупність різних здібностей, властивих особистостям — членам даного колективу. Вони визначають можливості його різносторонньої діяльності, а взаємодіючи з колективними здібностями до основної діяльності — його стиль.

ЗДІБНОСТІ ПСИХІЧНІ — властивість особистості, що визначає успішність опанування певної діяльності і удосконалення в ній. З. — підструктура особистості, нашарована на її інші підструктури. Розрізняють З. елементарні і складні, загальні і окремі, потенційні і актуальні. З. розрізняють за ступенем вираженості — від простої здібності до таланту. Формування соціально корисних З. особистості досягається її правильним вихованням з раннього дитинства і підкріплюється самовихованням. За практичною вагомістю виділяють найбільш добре вивчені: комунікативні З., організаторські З., педагогічні З., технічні З., З. до керівництва.

ЗДОРОВИЙ ГЛУЗД — стихійно утворені під дією повсякденного досвіду погляди людей на оточуючу дійсність і самих себе, які є основою для їх практичної діяльності. З.г. — це мислення, що спирається на каузальний рефлекс, відображення зовнішніх зв'язків між явищами без прагнення проникнути в їх сутність, але може піднятися до інтуїції і навіть мудрості.

ЗМІСТОВНЕ в психіці — результат процесуального в психіці як єдність відображеного в суб'єктивних образах, переживаннях і відношеннях з відображеними і об'єктивними феноменами. З. в п. — відповідь на питання «Що відображено?» З. в п. закріплюється в особистості пам'яттю.

З. в п. визначає єдність суб'єктивного і об'єктивного в пізнанні.

ЗНАК в психології — матеріальний відображувальний феномен, що пізнається як замінювач, іноді як символ основного феномену. Використовується для прийому, збереження, перетворення і передачі ін-формації про основний феномен.

ЗРІЛИЙ І НЕЗРІЛИЙ (mature and immature) — хоча ці слова несуть в собі відтінок хвастощів і ганьби, в біології вони мають точне значення. Зрілим індивідом (організмом) є той, в якому розвиток завершений; незрілий — той, в якого він не завершений: дитина — незрілий, а дорослий — зрілий. Коли йдеться про психологічні процеси і поведінку, вживання даних термінів порівнюється з нормами, витоки яких не виявлені. Називаючи будь-кого незрілим, ми розуміємо, що нам відомо, якого роду поведінка подібна його віку, і що його поведінка підходить людям більш молодшого віку.

I

ІД (ID) Латинське слово для позначення «it» — «воно, це», використане англійськими перекладачами Фрейда, щоб перекласти його «das Es» — термін, який Фрейд запозичив у Гроддека для позначення не- організованих частин психічного апарата. Історично Ід є нащадком несвідомого, точно так, як Его є нащадком свідомого. Відповідно до класичної теорії, Ід передує Его на шляху розвитку, тобто психічний апарат починається як недиференційоване Ід, частина якого розвивається в структуроване Его. Ід «містить усе, що присутнє при народженні, усе, що закріплено в конституції організму й понад, інстинкти, породжувані соматичною організацією й ті, що знаходяться тут (в Ід) перше психічне вираження в невідомих для нас формах» — Freud (1940). «Це темна, недоступна частина нашої особистості; як мало нам відомо про неї, ми зрозуміли завдяки вивченню роботи сновидінь і будови невротичних симптомів; більша частина її має негативний характер і може бути описана тільки як те, що протилежне Его. Ми наближаємося до Ід за допомогою аналогій: називаємо його хаосом, чашею, яка повниться вируючими пристрастями... Воно сповнене енергії, що надходить від інстинктів, але не має ніякої організації, не провадить колективної волі, а лише прагне до задоволення потреб інстинктів, які підкоряються дотриманню принципу задоволення» — Freud (1933). Це поняття — один з багатьох прикладів, які любив використовувати Фрейд при поясненні

психічних явищ як опозиції полярних чинностей. Ід примітивно, Его — цивілізовано; Ід — неорганізовано, Его — організовано; Ід прямує принципам задоволення, Его — принципам реальності; Ід емоційно, Его раціонально; Ід підкоряється первинним процесам, які ігнорують розбіжності й забувають про протиріччя, про простір і час, а Его підкоряється вторинним процесам, які є аналітичними й поважають закони протиріч і категорії простору й часу. Резюме, у якому наведені аргументи проти психічного життя з позицій подібних протилежностей і на користь того, що психіка структурована споконвічно, див. Rucroft (1962).

ІДЕАЛ — зразок, вища мета, що визначає спосіб мислення і діяльності особистості, групи, класу. Як І. може виступати уявлення: про суспільний лад, досконали особистість, про прекрасне. Психологічно І. — форма спрямованості особистості, втілена в конкретному образі, який людина прагне наслідувати.

ІДЕАЛІЗАЦІЯ (idealization) — захисний психологічний процес, за допомогою якого амбівалентний об'єкт розщеплюється на дві частини. Одна частина сприймається як ідеально «гарна», а інша — як абсолютно «погана». Поняття вмщує два моменти: побудова ідеального, досконалого об'єкту і матеріалізація ідеї. Ідеалізація в широкому, не спеціальному значенні, при розгляді особистості як досконалої і прекрасної, включає в себе, крім ідеалізації, і проєкцію. Ідеалізація відрізняється від захоплення тим, що:

- а) той, хто ідеалізує потребує існування досконалого об'єкта і відхиляє наявність у ідеалізованого об'єкта властивостей, які не вписуються в картину;
- б) ідеалізація веде до залежності від ідеалізованої особистості і плазування перед нею, а не до змагання і наслідування. Ідеалізація — це захист від наслідків визнання амбівалентності і купує свободу від вини і депресій ціною втрати самоповаги. Невдача захисту веде до втрати ілюзії і до депресії.

ІДЕАЛЬНЕ В ПСИХІЦІ — вище виявлення суб'єктивного, притаманне тільки людині. Але у людини не все суб'єктивне І., а тільки визначе не понятійним мисленням, розвитком в корі головного мозку апарат другої сигнальної системи дійсності. Емоції суб'єктивні,

але не ідеальні, а почуття, що виключають понятійний компонент, — ідеальні.

ІДЕЙНІСТЬ — властивість особистості як прихильність до певної цілісної системи ідей і відповідному їй соціальному, моральному і естетичному ідеалу, послідовна відданість їм в теорії і на практиці. Одне тільки знання теорії, якщо вони не перетворилися в переконання, а також одне тільки практичне прийняття певних життєвих правил, вимог і лозунгів, якщо воно не обґрунтоване на свідомому засвоєнні ідейного змісту, ще не складає І.

ІДЕНТИФІКАЦІЯ — 1) пізнання будь-кого; чогось; 2) уподібнення, ототожнення з будь-ким, чимось.

Ідентифікація — процес, засобом якого людина або:

- а) розповсюджує свою ідентичність на когось іншого;
- б) запозичує свою ідентичність від будь-кого;
- в) змішує або плутає свою ідентичність з ідентичністю іншого.

В аналітичних роботах термін ніколи не припускає встановлення істинності, своєї, або будь-кого. Розрізняють чотири типи ідентифікації: первинну, вторинну, проективну і інтроєктивну.

Ідентифікація первина — це, припустимо, існуючий в дитинстві стан, коли індивіду ще потрібно розрізнити свою ідентичність від ідентичності об'єктів, коли відмінність між «я» і «ти» — не має смислу.

Ідентифікація вторинна — це процес ідентифікації з об'єктом, сепаративна ідентичність якого вже виявлена. На відміну від первинної ідентифікації, вторинна є захистом, оскільки вона зменшує ворожість (неприятність) між собою та об'єктом і дозволяє заперечувати переживання сепарації з ним. Тим паче, вторинна ідентифікація з батьківськими фігурами вважається часткою нормального процесу розвитку.

Ідентифікація проективна — це процес, засобом якого людина вважає, що вона знаходиться всередині деякого об'єкта, зовнішнього стосовно себе. Це також захист, бо створює ілюзію контролю над об'єктом, що дозволяє суб'єкту заперечувати свою безпорадність перед об'єктом і одержувати задоволення від його дій.

Ідентифікація інтроєктивна — це процес ідентифікації з інтроєктом, або процес, який дає можливість уявити іншого всередині себе і частиною себе. Іноді при використанні не робиться різниця між вторинною ідентифікацією і інтроєкцією.

ІДЕНТИЧНІСТЬ (identity) — почуття неперервності свого буття як сутності, відмінної від всіх інших. Відповідно до Erikson (1953), багато аспектів розвитку Его можна сформулювати в термінах: зростання почуття ідентичності і криза ідентичності, більш або менш виражена, характерна для пізнього підліткового періоду і юності. Почуття ідентичності втрачається при фугах (див. fuga) і стає спотвореним при шизофренічному маренні тотожності, коли почуття спустошливості компенсується манією звеличення. Багато із проблем ідентичності сконцентровані навколо питання про роль ідентифікацій в по-силенні або послабленні ідентичності. Вважають, що нездатність доідентифікації в дитинстві з батьками, особливо з батьком своєї статі, зменшує почуття ідентичності, але і невдалий відхід від ідентифікації з ними в підлітковому віці призводить до того ж результату. Почуття ідентичності, ймовірно, є синонімом самосвідомості, і його можна розглядати як суб'єктивний еквівалент Его, яке психоаналітична теорія схильна наділяти об'єктивністю.

ІДЕЯ (грец. idea — поняття, уявлення) — філософське поняття як форма досягнення в думці об'єктивної реальності. В психології — чітко осмислена думка як основа подальшого процесу мислення або діяльності. Процесуальна форма І. — функція другої сигнальної системи дійсності.

ІЗОЛЯЦІЯ (isolation) захисний механізм, за допомогою якого суб'єкт ізолює деяку подію, перешкоджаючи тому, щоб вона стала частиною континууму, вагомою для його досвіду. Коли з людиною трапилося щось неприємне або коли вона зробила щось, що важливо для її неврозу, вона вводить тимчасову паузу, протягом якої нічого більше не повинно трапитися, протягом якої вона не повинна нічого сприймати або робити. Це хвилювання не забувається — воно взамін втрачає свій афект, а його асоціативні зв'язки притискуються або перериваються, так що воно залишається ніби ізольованим і не відтворюється в звичайних процесах мислення. Ізоляція

використовується обсессивними невротиками, для яких вона відіграє таку ж роль, як витіснення при істерії. Ізоляція пов'язана з розщепленням і дисоціацією.

ІЛЮЗІЯ (лат. *illusorius* — обманливий) — викривлене психічне відображення об'єктивної реальності. І. розрізняють за аналізаторами (зоровим, слуховим, нюховим, тактильними та ін.), формами відображення (емоції, сприйняття, мислення, пам'ять) і основною причиною їх виникнення (фізичні і фізіологічні, психічні). І. — «Суб'єктивне спотворення об'єктивного змісту (смислу)» сприйняття. Відрізняється від галюцинації тим, що обумовлена неправильним тлумаченням дійсно пережитого, а від марення — тим, що питання про довіру не виникає. Іноді не відносяться до патологічних явищ, тому вони мають великий інтерес для психологів, особливо тих, що займаються сприйняттям, а не для психіатрів і психоаналітиків. Це слово було використано Віннікоттом в особливому значенні, щоб описати переживання немовлят в тих щасливих випадках, коли матері вдається реалізувати її очікування, тобто коли галюцинації немовляти про виконання бажання зустрічають істинно материнське ставлення. Згідно з Віннікотом, здоровий розвиток залежить від подібних переживань ілюзії. Можна сказати, що і пацієнти, які використовують в якості захисту ідеалізацію, знаходяться в стані ілюзії.

ІМПРИНТИНГ (англ. *imprinting* — збереження, закарбування) — термін і поняття, введені на початку 40-х р. ХХ ст. австрійським біологом К. Лоренцем, що відкрив процесуальне в деяких психічних явищах, які раніше вважалися інстинктами: набуте незабаром після народження наслідування, яке взяте з поведінки батьків або ровесників. Стимулом вивчення І. є установлений факт, шойно вилуплене з яйця каченя йде слідком за першим предметом, що рухається, ним може бути не тільки качка-мати, але і людина або м'ячик.

Синонім — закарбоване.

ІНДИВІД (лат. *individuum* — неподільний, особина) — соціологічна категорія, окрема людина або особина, ізольовано взята із спільності.

Іноді цей термін застосовують тільки до людини як організму, а іноді тільки особистості.

Синонім — індивідуум.

ІНДИВІДУАЛІЗМ — властивість особистості, що визначається перевагою завдань діяльності, спрямованих на задоволення тільки особистих потреб свого Я при ігноруванні суспільних.

ІНДИВІДУАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ — одна із трьох основних психологічних наук (стовбурів дерева психологічної науки) поряд із загальною і соціальною психологією.

Предмет І.п. — психічні явища, властиві індивіду.

ІНДИВІДУАЛЬНІСТЬ — особливе в індивіді, сукупність тільки йому властивих особливостей (зокрема, рис особистості), яка робить людину і її особистість єдиним втіленням типового і всезагального.

І. не може ні ототожнюватися з особистістю, що нерідко робиться, ні відриватися від неї. Особистість завжди неповторна, і, відповідно, індивідуальна. Але І. людини проявляється не тільки в її особистості, але і в її організмі.

ІНДИВІДУАЛЬНИЙ ПІДХІД — принцип педагогіки: підхід до людини з врахуванням конкретних індивідуальних її особливостей та індивідуальності в цілому. Врахування особистісних властивостей підіймає І.п. до рівня особистісного підходу як принципу психології.

ІНІЦІАТИВА (лат. *initiare* — починати) — прояв творчості в діяльності, внутрішнє спонукання до її нових форм.

Синонім — ініціативність, завзятість.

ІНІЦІАТИВА ПРОТИ ПРОВИНИ (*initiative guilt*) — третя із восьми стадій життя людини згідно з теорією Е.Еріксона. Вона відповідає едиповій фазі класичної теорії, і ця ініціатива проявляється *interalia* в передчутті суперництва з тими, хто виявився там першим, що веде до кульмінації у фінальному змаганні за прихильність матері; неминуча невдача призводить до покірливості, почуття вини і тривоги.

ІНСАЙТ (англ. insight — проникливість) — термін психології, що трактується по-різному: в ідеалістичній психології — акт безпосереднього пізнання сутності феномену (феноменологія).

I. — несподіване для самої людини вирішення будь-якої проблеми; раптове розуміння ситуації, що не витікає з минулого досвіду. За допомогою інсайта досягається осмислене розв'язання проблеми.

ІНСТИНКТ (instinct) — пристосувальна вроджена поведінка тварин, зумовлена видовим характером, спадковістю, автоматичністю, біологічною доцільністю. Фізіологічним механізмом I. є безумовні рефлекси. В цьому відмінність I. від навичок і діяльності, що здійснюються на підставі умовних рефлексів. I. — природжене, біологічно детерміноване спонукання до дії. Згідно з класичною теорією психоаналізу, інстинкт має: а) біологічне джерело; б) запас енергії цього джерела; в) мету, тобто здійснює специфічні для даного інстинкту дії, що ведуть до його задоволення; і до розрядки енергії; яка в ньому знаходиться; г) об'єкт, стосовно якого мета може бути досягнута.

ІНТЕГРАЦІЯ (integration) — процес, засобом якого частини поєднуються в ціле. Згідно з класичною теорією, психіка людини починається як інтегративне, неорганізоване Ід і стає інтегрованим в результаті розвитку Его. Відповідно до об'єкт-теорії, малюк починає життя в стані первинної інтеграції. Всі захисти, крім сублимації, діють за рахунок інтеграції, купуючи свободу від тривоги ціною розщеплення або витіснення частин потенційно інтегрованої самості. Психоаналітичне лікування прагне поновити втрачені частини самості і збільшити інтеграцію.

ІНТЕЛЕКТ (лат. intellectus — розуміння, розум, глузд) — психологічне поняття; часто розуміється як здатність мислення, раціонального пізнання, відносно стійка структура розумових здібностей індивіда. Зараз, коли кібернетики широко користуються терміном «штучний I.» найбільш вдале таке визначення: це відображуюча система різних рівнів складності її природної або технічної організації, що знаходиться між відображуючими стимулами і відображеними реакціями, система процесів уловлювання, запам'ятовування і установа зв'язків між

інформаціями, необхідними для вирішення завдань. В ЕОМ — це механізм, у нижчих тварин — генетичні програми, у вищих — умовні рефлекси, у людини — пізнання як атрибут свідомості.

ІНТЕРВ'Ю (англ. interview) — метод соціальної психології, що полягає в збиранні інформації, отриманої у вигляді відповідей на поставлені, як правило, заздалегідь сформульовані питання.

I. (в психології) — спосіб отримання соціально-психологічної інформації за допомогою усного опитування.

ІНТЕРЕС — одна із форм спрямованості особистості: зафарбоване позитивною емоцією зосередження уваги на певному феномені. I. — проявлення не тільки пізнавальної, але й інших потреб.

ІНТЕРІОРИЗАЦІЯ (лат. internus — внутрішній) — процес накопичення досвіду особистості шляхом перетворення зовнішніх дій предметної діяльності і спілкування у внутрішні суб'єктивні характеристики особистості, її свідомості і діяльності. Протилежний процес — екстеріоризація.

ІНТЕРНАЛІЗАЦІЯ (internalization) — хоча іноді використовується як синонім інтродекції, його краще використовувати тільки для опису процесу, засобом якого об'єкти зовнішнього світу одержують постійне психічне представництво, тобто засобом якого сприйняття перетворюються в образи, що формують частину нашого психічного вмісту і структуру.

ІНТЕРПЕРСОНАЛЬНИЙ (міжособистісний) (interpersonal) —

1. Інтерперсональні теорії і поняття мають справу з тим, як особистості взаємодіють один з одним, на протизагу інтраперсональним концепціям класичної теорії, що відносяться до розвитку і поведінки окремих індивідів.

2. Інтерперсональні відносини — це відносини між людьми; префікс «інтер» тут не потрібний, якщо тільки немає протиставлення відносинам між частинами особистості.

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ (interpretation) — процес роз'яснення, тлумачення змісту будь-чого складного для розуміння нез'ясованого і таке інше. Психоаналітичні інтерпретації — це повідомлення пацієнту, які

робить аналітик, і в яких він надає сну, симптому або ланцюжку вільних асоціацій будь-яке значення, що розширює і поглиблює те значення, яке надає їм сам пацієнт. Прикладом інтерпретації є інтерпретація сновидінь, діяльність щодо виявлення латентного змісту сновидіння шляхом аналізу його маніфестного змісту. В основі цієї діяльності лежать наступні положення: а) що сновидіння має смисл; б) що цей смисл може бути роз'яснений людиною, знайомою з символікою; в) що той, хто бачив сон, може підтвердити правильність інтерпретації своєю реакцією на неї.

ІНТЕРФЕРЕНЦІЯ НАВИЧОК (лат. *inter* — між, *ferentis* — перенесений) — як у фізиці І. хвиль, І.н. — дає і ослаблення, і посилення нових навичок під впливом тих, які є. Існує помилкове розуміння І.н. як їх тільки негативного переносу; воно протирічить універсальному поняттю І.

Синонім — перенесення навичок.

ІНТРОВЕРТ — термін, уведений сучасним англійським психологом З. Айзенком для позначення типу особистості, спрямованість якої значно визначається внутрішнім світом з вираженим розвитком Я, пам'яті і уяви.

ІНТРОЕКЦІЯ (*introjection*) — процес, засобом якого функції зовнішнього об'єкта бере на себе його психічне уявлення, за допомогою яко го зв'язок з об'єктом створюються всередині. Утворену в результаті психічну структуру називають по-різному: інтроект, інтроекційований об'єкт або внутрішній об'єкт. Інтроекції передують інтерналізація, вона може супроводжуватися (або не супроводжуватися) фантазією інкорпорації; за нею може йти вторинна ідентифікація. Супер-Его утворюється інтроекцією батьківських фігур, і його можна розкласти на складові інтроекти (хороший — поганий, батько — мати). Інтроекція трактується як захист, так і нормальний процес розвитку: захист — оскільки зменшує сепараційну тривогу, процес розвитку — оскільки сприяє збільшенню автономності суб'єкта.

ІНТУЇЦІЯ (лат. *intuitio* — пильне вглядування) — філософське поняття, що виражає здатність досягнення істини шляхом прямого її розсуду без доказу. Психологічно І. — безпосереднє відображення зв'язків між предметами і явищами реального світу; має дві форми: ще не усвідомлене примітивне мислення, здійснюване на основі каузального рефлексу, властиве і вищим тваринам; мислення, що стало несвідомим, яке здійснюється на підставі високоавтоматизованих розумових навичок, узагальнених в результаті великого досвіду в галузях їх прояву. В іншому випадку І. — вища форма каузального рефлексу.

ІНФАНТИЛІЗМ (лат. *infantilis* — дитячий) — термін, що має два значення, протилежних акселерації:

- уповільнений розвиток організму, що визначає затримку зрілості особистості, як явище патопсихології;
- затримка моральної і соціальної зрілості особистості як результат деформації умов її життя, неправильного виховання і власної пасивності;
- затримка в розвитку організму.

Характерна ознака — поєднання фізичного й психічного недорозвитку.

ІНФАНТИЛЬНИЙ (*infantile*) — стосовно поведінки, емоцій, фантазій та ін. інфантильний означає прегенитальний, але не дитячий чи незрілий. Інфантильна сексуальність охоплює сексуальні явища, які вважаються нормальними, неминучими для інфантильних стадій розвитку лібідо і які зберігаються в дорослому житті до тих пір, поки:

- а) не подоланий едипів комплекс; б) відсутня сублімація;
- в) дії не інтегрувалися в стадію попереднього задоволення дорослої сексуальності. Використання психоаналітиками слова «інфантильний» в значенні «прегенитальний, преєдипів, несублімований», супроводжується аналогічним використанням слова «дитина» («*infant*») для визначення будь-якої дитини віком, скажімо, від 4 до 5 років. У медичній і статистичній літературі «малюк» («*infant*») означає «дитина віком до 1 року»; в юридичній літературі — будь-яка людина віком до 21 року.

ІНФОРМАЦІЯ (лат. *informare* — давати відомості про будь-що) — категорія кібернетики, що використовується психологією: відомості, враховані не за їх змістом, а за рівнем організації і обсягу.

ІНЦЕСТ (*incest*) — сексуальні стосунки між кровними рідними; відомий ступінь заборони відносин, що визначається або канонам, або світським законом. Відносно поглядів Фрейда на походження Табу інцесту, Едипів комплекс показує, що інцестуозні фантазії властиві всім.

ІСТЕРІЯ — патологічний стан психіки людини, який характеризується підвищеним навіюванням, слабкістю свідомої регуляції поведінки. Для істерії характерна невідповідність між малою глибиною переживань та яскравістю їх зовнішніх проявів, звучні окрики, плач, уявна непритомність.

ІСТОРІЯ ПСИХОЛОГІЇ — психологічна наука, що вивчає розвиток психіки в історичному і логічному аспектах, з акцентом на перший із них. І.п. може розглядатися з позиції або історіографії, чи еволюції психологічних теорій.

К

КАТАРСИС (грец. *katharsis* — очищення) — поняття, застосоване Аристотелем як очищення душі від поганого після сильних переживань. Термін К. був запозичений і містифікований З. Фрейдом (1856–1939). Психологічна сутність К. у витісненні і зміні одних емоцій іншими. К. — емоційне потрясіння, яке відчуває людина під впливом творів мистецтва, і здатне призвести до того, що вона звільняється від обтяжливих переживань і думок, яке призводить до внутрішнього очищення.

КАТЕГОРІЇ ЗАГАЛЬНОПСИХОЛОГІЧНІ — максимально широкі психологічні поняття, взаємопов'язані в указаному нижче порядку в спіраль ієрархії категорій психології, загальний обсяг якої співпадає з

обсягом і змістом основної психологічної категорії — психіки і, відповідно психології як науки: форми психологічного відображення, психічні явища, свідомість, особистість, діяльність, розвиток психіки. Всі інші психологічні поняття, зокрема спеціально-психологічні категорії, підпорядковані їм. Тому право на віднесення до К. з. дає не значення даного поняття для психології (як напр., образ), а його місце в системі психологічних понять.

КАТЕГОРІЇ ПСИХОЛОГІЧНИХ НАУК — використовуючи загально- психологічні і спеціальнопсихологічні категорії, кожна психологічна наука має і специфічні категорії як результат взаємодії цієї ієрархії з предметом, завданнями і місцем в дереві психологічних наук.

КАТЕГОРІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ — уточнені з позицій предмета соціальної психології категорії загальнопсихологічні, категорії спеціальнопсихологічні і категорії соціології: група, групова свідомість, явища спільноти, особистість в групі, групова діяльність, спілкування, соціальна роль, соціальний статус. Поняття: колектив, змагання, соціально-психологічний клімат, експектація, соціальна норма і ряд інших — спеціальнопсихологічні категорії соціальної психології.

КАТЕГОРІЇ СПЕЦІАЛЬНОПСИХОЛОГІЧНІ — достатньо широкі психологічні поняття, сукупність яких дорівнює обсягу певної категорії загальнопсихологічної. Входять:

- пам'ять, емоції, відчуття, мислення, сприйняття, почуття і воля, як категорії спільнопсихологічні, що вичерпують категорію загальнопсихологічну, форми психічного відображення;
- короткочасний процес, стан властивість особистості — психічні явища;
- переживання, знання, відносини — категорію свідомості;
- шість підструктур особистості: біопсихічні властивості, особливості форм відображення, досвід, спрямованість, характер і здібності — особистість;
- ціль, мотив, дія — діяльність;
- розвиток у філогенезі та онтогенезі, зрілість, формування — розвиток психіки.

Всі інші психологічні поняття підпорядковані К.с., утворюючи третій, четвертий і т. д. рівні. Напр.: «відповідність інтересу до спорту» — інтерес до спорту» — поняття п'ятого рівня зверху (особистість — спрямованість — інтерес — інтерес до спорту — відсутність інтересу до спорту).

Синонім — субкатегорії загальнопсихологічні.

КАТЕКСИС (cathexis) — неологізм, введений перекладачами Фрейда на англійську мову (для перекладу німецького слова Besetzung, використаного Фрейдом), для позначення кількості енергії, поєднаної з будь-яким об'єкт-представленням або з психічною структурою. Передбачають, що катексис аналогічний електричному заряду, який здатний переміщуватися від однієї структури до іншої до тих пір, поки не стає пов'язаним, або подібний військам, які можуть передислокуватися з однієї позиції на іншу. Звідси дієслова катектувати, декатектувати, гіперкатектувати. Останній відноситься до захисного маневру вкладення енергії в один процес з тим, щоб сприяти витісненню іншого.

КЕРІВНИЦТВО — найбільш ефективний вид управління особами і колективами, при якому суб'єкт управління і об'єкт управління взаємодіють у свідомому прагненні до єдиної мети.

К. здійснюється двома в значному ступені полярними стилями: авторитарним і демократичним.

КЛАУСТРОФОБІЯ (claustrophobia) — страх замкнутих просторів. Симптом істерії тривоги або фобії.

КОГНІТИВНИЙ (лат. cogito — мислю) — відноситься до пізнання тільки на основі мислення.

КОГНІТИВНИЙ ДИСОНАНС (лат. cogito — мислю, dissonans — різнозвучний) — поняття і термін, введені сучасним американським психологом Л. Фестингером як неприємний психічний стан, викликаний протиріччям між потребами і інтересами як мотивами діяльності і самою, але вимушеною діяльністю. Подолання К.д. може бути здійснено перебудовою системи знань і відношень.

КОЛЕКТИВ — група людей, об'єднана спільною діяльністю, кінцева мета якої співпадає з метою суспільства. Ступінь підпорядкованої діяльності кожного члена К. цій меті визначає міжособистісні відносини і через них психологічний клімат даного К., ступінь його згуртованості, а при достатньо високій згуртованості — самозміцнення. К. розрізняються за величиною зовнішньої (офіційної) і внутрішньої (неофіційної) структур. Елементарний К. — найменший за величиною, але той, що має свої в основному співпадаючі внутрішньою і зовнішньою структури.

КОЛЕКТИВИЗМ — як соціальне явище — це характерна риса суспільних відносин і принцип, що розкриває взаємовідносини окремої людини і суспільства в цілому, особистості і колективу. Омонім — К. як властивість особистості, що визначає її тип, як усвідомлена людиною солідарність з метою і засобами розвитку суспільства і своєї групи.

КОЛЕКТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ — вища форма спільної діяльності, мета якої винесена за рамки групи і підлегла меті суспільства.

КОЛЕКТИВНЕ МИСЛЕННЯ — суспільно-психологічне явище як обмін думками в групі, що вирішує завдання в процесі спільної діяльності. При К.м. взаємно проявляється цілеспрямованість у вирішенні завдань, виникають більш ініціативні і сміливі рішення; посилюється самокритичність висловлювань; взаємно збагачуються досвід і знання; забезпечується емоційний фон спілкування; скорочується термін кінцевого вирішення, в якому одне завдання спонукає вирішувати нові. Ця динамічна структура здійснюється в тому випадку, якщо обмін думками відбувається не шляхом довгих монологів, а в формі живого діалогу і реплік.

КОЛЕКТИВНЕ КЕРІВНИЦТВО — рід спільної діяльності і вища форма керівництва, найбільш властива демократичному суспільству, коли керівник як індивідуальний суб'єкт керівництва, враховує думку колективного суб'єкта керівництва. К.к. має три основні форми: збори, засідання і наради зі своїми соціально-психологічними параметрами. Практично вони часто об'єднуються, але розуміння керівниками цих параметрів сприяє ефективності К.к.

КОЛЕКТИВНІСТЬ — властивість колективу як вища форма сумісності, підпорядкована меті, винесеній за її межі. К. проявляється в колективній діяльності, колективному мисленні, колективній творчості.

КОЛЕКТИВНІ ЗДІБНОСТІ — здібності до певної колективної діяльності і колективних відносин, властиві колективу як цілому.

КОМАНДУВАННЯ — вид управління окремими особами і їх групами з вимогами точного виконання наказу поза залежністю від бажань його виконуючих. К. — необхідний вид управління (в аварійних ситуаціях, військовій практиці).

КОМУНІКАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ (лат. *communicatio* — зв'язок, повідомлення) — діяльність, мета якої — одержання, повідомлення або обмін інформаціями. Видами К.д. є: спілкування, навчання, виховання, лікування, пропаганда, читання, взаємодія людини з ЕОМ (іноді образно називається спілкуванням). Ефективність К.д. залежить від комунікативних здібностей.

КОМУНІКАТИВНІ ЗДІБНОСТІ — здібності особистості, що забезпечують ефективність її обміну інформацією в процесі діяльності з іншими особистостями, і психологічну сумісність в діяльності. К.з. — обов'язковий компонент організаторських здібностей і здібностей до керівництва.

КОМПЕНСАТОРНІСТЬ — властивість особистості як виявлення її пластичності шляхом психічної компенсації.

КОМПЕНСАЦІЯ ПСИХІЧНА (лат. *compensare* — відшкодувати) — психічний процес заміщення в структурі особистості, дії або діяльності одних слабо розвинутих властивостей чи активів іншими, добре розвинутими, що забезпечує позитивний результат. Омоніми — К.п. як відшкодування тілесних і фізіологічних недоліків властивостями особистості; результат цих процесів.

КОМПЛЕКС (complex) — це динамічна система свідомих думок, від якої як відчуває суб'єкт, він не може відв'язатися, і до дій, які змушений виконувати. Суб'єкт не може противитися ні тим, ні іншим, а невиконання їх веде до тривоги. Компульсивні симптоми характерні для неврозу витісненого, тобто відповідає думкам і бажанням, які пацієнт відхиляє як несумісні зі своїм баченням себе, або засобом для того, щоб заборонені думки залишалися забутими.

КОМПЛЕКСИ ВІДЧУТТІВ (лат. complexus — поєднання, зв'язок) — властиві тваринам і людині в ранньому дитячому віці узагальнення різних відчуттів, що забезпечують предметність пізнання ними світу, але не сприйняття його через відсутність у них понять як обов'язкового компоненту сприйняття.

КОМФОРТ (англ. comfort — сукупність зручностей) — параметр оцінки робочого місця, деталізований як відповідність кожного із окремих його показників: фізичного середовища, сенсорного і моторного полів, робочої пози — вимогам ергономіки в цілому, зокрема психології праці та інженерної психології.

КОНВЕРСІЯ (conversion) — як спеціальний термін має відношення до процесу, засобом якого психологічний комплекс ідей, бажань, почуттів — замінюється фізичним симптомом. Згідно з Фрейдом (1893 р.), в фізичне явище перетворюється не сам «понятійний комплекс», а афект, прикріплений до «понятійного комплексу». Хоча відкриття Фрейдом того, що фізичні «істеричні» симптоми є психогенними, було плідним спостереженням, із якого розвився психоаналіз, гіпотеза «Конверсії» незадовільна, оскільки залишає непоясненим те, що іноді називають «таємним скачком» від психічного до фізичного. Таємниця зникає, якщо розглядати істеричні симптоми, як символічне виявлення певного змісту.

КОНТРОЛЬ — обмеження чинників, що впливають на змінну, над якою ведеться спостереження (в експерименті); підтримка значень деякої змінної на постійному рівні при вивченні залежності (залежностей) між двома (і більше) іншими змінними (в аналізі даних).

КОНФАБУЛЯЦІЯ (лат. con — разом з, fabula — оповідання, історія) — ілюзія мислення, коли людина вірить у свою вигадку. Виражені і стійкі К. — симптом захворювання.

КОНФЛІКТ — вид спілкування, в основі якого лежать реальні або ілюзорні, об'єктивні або суб'єктивні і в різному ступені осмислені (усвідомлені) протиріччя з метою особистостей, що спілкуються, при спробі їх вирішення на фоні гострих емоційних станів.

Омонім — К. як еліпс терміну «внутрішній конфлікт» — психічний стан, який тяжко переживається, викликаний амбівалентністю почуттів або боротьбою мотивів, яка затяглася. К. — протидія несумісних сил. Внутрішній або психологічний конфлікт може мати місце між інстинктивними імпульсами або між структурами (наприклад Его та Ід). Психоаналітична теорія не схильна розглядати всі конфлікти як невротичні. Вони є такими лише в тому випадку, коли одна із сторін конфлікту безсвідома, або якщо вони вирішуються за допомогою психічних захистів, крім сублимацій.

КОНФОРМНІСТЬ (лат. conformis — подібний, відповідаючий) — властивість особистості «бути як інші», попадати в жорстку залежність від групи, виражене виявлення якої визначається іноді довільним наслідуванням, а іноді скромністю.

КОНФРОНТАЦІЯ (confrontation) — термін, що застосовується іноді для опису прийому, який використовує аналітик, щоб викликати увагу пацієнта до будь-яких особливостей його поведінки, не намагаючись їх пояснити або інтерпретувати.

КОРА ГОЛОВНОГО МОЗКУ — еліпс терміну «анатомія і фізіологія кори великих півкуль головного мозку»; найбільш складна за будовою та за функціями і анатомічно, і фізіологічно багаторівнева частина центральної нервової системи, властива тільки гілці вторинноротих (хребетних) тварин і людині. Її функція — рефлeksi головного мозку. Це відображаюча система, що визначає всі форми психологічного відображення і суб'єктивне як притаманна їм системна якість.

КОРПОРАЦІЯ (лат. corporatio — обґрунтоване співтовариство) — група, цілі діяльності якої замкнені всередині її; «працююча тільки на себе» і не пов'язана з іншими.

КОШМАР (ЖАХ) (nightmare) 1. Сновидіння, в якому людина відчуває, що на ній «сидять зверху» і вона може бути задушеною чудовиськом жіночої статі. 2. Саме чудовисько жіночої статі, злий дух. 3. В широкому розумінні: будь-який страшний сон. Кошмари (жахи) — приклад сильного збою в захисті проти внутрішніх сил; в результаті цього збою той, хто бачить сон, відчуває не тривогу, а жах. Кошмари частіші в дитинстві, ніж у дорослому віці. Чудовисько, яке душить людину уві сні — безперечний приклад поганого вну тшнього об'єкта, оскільки є психічною уявою, фантомом (образом фантазії), на який Его того, хто спить, реагує так, якби це була б реальна особистість.

КРИТЕРІЙ в психології (грец. kritērion — ознака) — ознака, за якою класифікуються, оцінюються (і одержують оцінки) відповідним індикатором психічні явища, дії або діяльність, зокрема, під час їх формалізації.

КРИТИЧНА СИТУАЦІЯ — раптова зміна ситуації виробничого середовища або стану особистості, що викликає порушення діяльності, можливість появи помилкових дій і переходу К.с. в аварійну ситуацію.

Л

ЛАБІЛЬНІСТЬ (лат. labilis — нестійкий) — термін, що має два значення: нестійкість будь-якого явища; властивість вищої нервової діяльності (поряд із силою, рухливістю і нерівноваженістю, що визначають, на думку І. П. Павлова, тип нервової системи і темперамент): швидкість переходу нервових клітин із стану збудження в гальмування і навпаки. Поняття і термін, введені в 60-х рр. В. Д. Небиліциним.

ЛІНОЦІ — психічне явище: відсутність бажання робити будь-що, що вимагає вольового зусилля, і головне — переживання задоволення від неробства. Необхідно відрізнити від апатії і свідомої відмови від роботи в силу неправильного відношення до праці.

ЛІБІДО (libido) — гіпотетична форма психічної енергії, яка вкладена в процеси, структури і об'єктні уявлення. Вважається, що джерелом лібідо є: тіло або ІД; що лібідо існує в різних формах, пов'язаних з певними ерогенними зонами (оральне, анальне, генітальне лібідо), і розповсюджується в різних структурах або процесах, які лібідизовані (містять лібідний катексис). Фрейд першочергово говорив про лібідо як про енергію, прив'язану лише до сексуальних інстинктів, однак, пізніше було зроблено припущення, що і в Его є лібідо, і це Его-лібідо є похідна від лібідо, прив'язаного до об'єкт-уявлень (об'єкт-лібідо).

ЛІДЕР (англ. leader — провідний, керівник) — соціологічний і соціально-психологічний термін: член групи, що здійснює керівництво. Термін має на увазі прикметники «офіційний» — старший в групі або «неофіційний» — вождя, фактично той, хто веде за собою групу. Краще всього, коли той, або інший Л. співпадає в одній особі.

М

МАЗОХІЗМ (masochism) —

1. Сексуальна перверзія, при якій суб'єкту для одержання еротичної насолоди потрібно, щоб йому завдали болю.
2. Риса характеру, представлена у людей, що навіяли собі суворе звернення, приниження, страждання.
3. Моральний мазохізм: термін, застосований Фрейдом для позначення тенденції до підкорення своєму садистському Супер-Его. Поняття базується на ідеї про те, що Супер-Его черпає моральну силу

з інстинктивної агресивної енергії, яка розряджається шляхом «вилиття» на Его.

Класична теорія психоаналізу припускає внутрішній зв'язок між мазохізмом, пасивністю і фемінністю. Тим самим відбувається змішування таких понять, як віддача себе волі іншого і переживання страждання.

МАЛА ГРУПА — один із двох видів груп (другий — більша група), розрізняються за їх соціальним змістом і обсягом. М.г. в основному контактна група, від двох до декількох десятків людей. Може бути утворена на базі офіційної соціальної структури і поза нею.

МАНІАКАЛЬНІСТЬ (грец. mania — безумство, пристрасть) — психічний стан, як більш або менш виражена психопатологія, що проявляється у збудженні і хворобливому нахилі до будь-чого. Напр., графоманія, kleptomанія, наркоманія можуть проявлятися і в слабо вираженій формі як властивість характеру.

МАЙСТЕРНІСТЬ — властивість особистості, набута в процесі її досвіду як вищий рівень освоєних професійних умінь у даному випадку на основі гнучких навичок і творчості.

Синонім — обізнаність у певному випадку.

МАРЕННЯ — тимчасове або стійке зниження ясності свідомості як втрата адекватності відображеного судженнями і умовиводами або в області тільки однієї нав'язливої ідеї (з якою її носій бореться), або ідеї маячні (за яку він бореться) або на фоні загального потьмарення свідомості (делирія). В «Термінологічному словнику психіатра» В. С. Гуськова (М., 1965) є визначення більше 50 видів М. М. — термін, що використовується в психіатрії для визначення переконання, про яке розповів пацієнт, яке одночасно і хибне, і не піддається доведенням логіки і очевидності; нав'язлива ідея. Загально- прийняте клінічне поняття, яке є несподівано важким, якщо взяти до уваги два питання:

а) звідки психіатру відомо, що його власна думка з даного питання істинна?

б) в якому розумінні пацієнт вірить у своє марення? Відповідь на питання «а» можна дати лише зрозумівши, яку роль відіграє переконання в психічній економії пацієнта і психіатра. Розгляд «б»

приводить до висновку, що марення є виявленням порушень мислення, а саме втратою здатності робити відмінності між мислительними категоріями, у простому випадку — між метафоричними і реальними ствердженнями. При правильному підході можна часто бачити смисл ідей маячні.

МЕДИТАЦІЯ (лат. *meditatio* — роздуми) — серія дій мислення, які приводять індивіда в психічний стан повного відволікання від зовнішніх впливів, що досягаються шляхом концентрації внутрішньоспрямованої уваги, можливо більшого м'язового розслаблення (релаксації) і емоційного спокою. М. використовується філософами Давньої Греції (в піфагореїзмі і платонізмі), в індійській філософії (йозі), християнстві (суфії). Нині знаходить наукове пояснення і застосування в психотерапії і в ауто-генному тренуванні.

МІЖСОБИСТІСНІ ВІДНОСИНИ — взаємозв'язки між людьми, які переживаються суб'єктивно і об'єктивно, з'являються у способах взаємних впливів, наданих людьми один одному в процесі сумісної діяльності та спілкування.

М.в. — вид явищ загалом, що виникають в будь-якій групі людей як результат їх психічного взаємовідображення в процесі спілкування: взаємопізнання та співпереживання. М.в. в свою чергу, як безпосередньо так і опосередковано — психологічним кліматом, створеним ним, сприяють, а іноді заважають досягненню спільної мети. Розрізняють М.в. «горизонтальні» та «вертикальні». Найбільш чітко М.в. проявляється у ступені психологічної сумісності. Вміння організувати необхідні М.в. в колективі — один із найважливіших показників ефективності керівництва ним.

МЕЛАНХОЛІК — тип темпераменту, що характеризується легкою ранимістю, схильністю глибоко переживати навіть незначні події при в'ялому зовнішньому реагуванні. «Меланхолічний темперамент є явно гальмований тип нервової системи. Для меланхоліка, очевидно, кожне явище життя стає гальмуючим його агентом, раз він в ніщо не вірить, ні на що не надіється, в усьому бачить і очікує тільки недобре, небезпечно», — писав І. П. Павлов. Це створило ілюзію соціальної неповноцінності М., помилковість якої була доказана Б. М. Тепловим.

МЕЛАНХОЛІЯ (melancholia) — термін, який означає те, що зараз називають депресією (особливо ендогенною депресією), депресивним захворюванням або депресивною фазою маніакально-депресивного психозу. Визначаючи депресію як меланхолічну, мають на увазі, що у хворого не просто пригнічений настрій, але що він, до того ж уповільнений, суїцидально налаштований до самодокорів (самозвинувачення).

МІНІМУМ ОСОБИСТОСТІ — етап розвитку особистості як необхідна і достатня сукупність процесуальних і змістовних результатів філогенезу, антропогенезу, онтогенезу психіки людини, що дозволяє вважати її свідомістю, а саму людину — особистістю. М.о. визначається появою у дитини (зазвичай в 1,5–2,5 роки) поняття Я, що уточнюється протиставленням поняттю Вони і реалізовано го словами «Я сам!».